

אוניברסיטת בן גוריון בנגב
הפקולטה למדעי הרוח והחברה
המחלקה להיסטוריה כללית

מין ומיניות האישה בקורפוס ההיפוקרטי

חיבור זה מהווה חלק מהדרישות לקבלת התואר

"מוסמך למדעי הרוח והחברה" (M.A)

מאת : הלה שפירר

בהנחיית : פרופ' יוליה אוסטינובה

אוקטובר 2015

תשרי תשע"ו

אוניברסיטת בן גוריון בנגב
הפקולטה למדעי הרוח והחברה
המחלקה להיסטוריה כללית

מין ומיניות האישה בקורפוס ההיפוקרטי

חיבור זה מהווה חלק מהדרישות לקבלת התואר

"מוסמך למדעי הרוח והחברה" (M.A)

מאת: הלה שפירר

בהנחיית: פרופ' יוליה אוסטינובה

חתימת הסטודנט: _____ תאריך: _____

חתימת המנחה: _____ תאריך: _____

חתימת יו"ר הועדה המחלקתית: _____ תאריך: _____

אוקטובר 2015

תקציר

הקורפוס ההיפוקרטי הוא המקור הרפואי היווני המקיף ביותר שיש בידינו מהמאות החמישית והרביעית לפני הספירה. בין שישים הספרים שמרכיבים אותו, ישנם רק ארבעה חיבורים שמוקדשים לבעיות בריאותיות של נשים. ארבעת ספרים אלו עוסקים ברובם המוחלט במערכת הרבייה, היות שלפי התיאורות הרפואיות מתקופה זו, בריאותה הכללית של האישה נמדדה לפי תפקוד מערכת הרבייה שלה ופוריותה. הסיבה לכך שישנם ספרים נפרדים שעוסקים בבריאות האישה, נובעת מההנחה שהגוף הנשי פועל בצורה שונה מגופו של הגבר והמצבים הבריאים ביותר לאישה הם היריון ולידה. כתוצאה מכך קיום יחסי מין סדירים נחשבו כמועילים לתפקודו היעיל של גוף האישה. עבודה זו עוסקת בתפיסות על יחסי מין בספרי הגניקולוגיה של הקורפוס ההיפוקרטי.

ניתן לנסות ולענות על סוגיה זו, על ידי הצגת מעמדה של האישה בחברה היוונית. שכן הדעות הפילוסופיות והספרותיות של מחברים שונים על הדמות הנשית מעידות על הדימוי השלילי שהיה לנשים בחברה היוונית ואת נחיתות מעמדה למול מעמדו של הגבר. חיבורים אלה מדגימים כיצד חוסר השוויון לו זכו הנשים הוביל לכך שתפקידה העיקרי של האישה היוונית מהמעמד האזרחי היה בתור אם וכיצד הולדת ילדים היה ייעודה המרכזי. ניתוח יחסה של התרבות היוונית אל המיניות יכול להצביע על ההבדלים בין מיניות הגבר לבין מיניות האישה. גבר היוונית זכה להנות מחופש מיני ללא הגבלות רבות, בעוד שהאישה מהמעמד האזרחי הייתה מחוייבת להתנזר מינית עד לנישואיה ולאחר מכן לקיים יחסי מין רק במסגרת הנישואים. ישנה פריחה במחקר המודרני אודות ההתנהגות המינית ביוון הקלאסית, וזה מוכיח כי תפיסת המיניות בתקופה זו הייתה שונה מאשר בימינו וזו אחת הסיבות לכך שהנושא זכה לתשומת לב מרובה מצד חוקרים מודרניים.

הפרק השני של העבודה מתמקד בנושא הרפואה והחיבורים הביולוגיים מהמאות המדוברות. בתחילה יש לבחון את הקורפוס ההיפוקרטי, כאשר עיקר ההתמקדות היא על ספרי הגניקולוגיה שמשתייכים לקובץ זה. כמו כן, עם התמקדות על התיאורות הביולוגיות על גוף האישה, כפי שהופיעו בקורפוס ההיפוקרטי ובחיבוריו הביולוגיים של אריסטו. ניתן לראות כיצד התיאורות הביולוגיות על גוף האישה תרמו למעמד החברתי הנחות של האישה היוונית וכיצד השפיעו על חיי היומיום של האישה.

יחסי מין והשפעתם על גוף האישה הם הנושא של הפרק השלישי אשר בוחן את הפיזיולוגיה של יחסי המין, כפי שתואר בספר **על הרבייה**. הספר דן בתהליכים הפיזיים שמתרחשים בגוף בזמן קיום יחסי המין וגם עוסק בנושא ההנאה המינית של האישה. בעוד שמחבר הספר **על הרבייה** טען שהגבר חיוני באקט המיני על

מנת שהאישה תוכל לחוות הנאה מינית, ישנן דוגמאות מחיבורים ספרותיים שמתארים מקרים שונים בהם הגבר לא היה האחראי היחיד להנאה המינית של האישה. אוננות נשית ושימוש בדילדואים יכולים להוות דוגמה לכך, יחד עם העדויות ליחסים מיניים בין נשים. המחברים ההיפוקרטיים ראו ביחסי המין פתרון רפואי לסיבוכים במערכת הרבייה הנשית, כמו למשל של הרחם הנודד. דגש נוסף על חשיבות יחסי המין לאישה ניתן לראות במקרים בהם יש תחליף סימבולי ליחסי מין בעזרת אמצעים פאליים ואיברי מין של בעלי חיים.

הפרק הרביעי מראה כיצד השימוש באמצעי מניעה והפלות עמד בסתירה לתיאוריות שהופיעו בקורפוס ההיפוקרטי. עדויות לאמצעים שהגבילו את הילודה, מוכיחים שהאידיאל שאליו שאפו בכתבי הרפואה מהתקופה לא תאם את המציאות היומיומית.

בשלב זה כל מחקר מקיף על-אודות תרבות האישה הוא, במיטבו,

חלקי, וכל מחברת מקווה – ואף יודעת – שכמוה עוד רבות,

בעלות הכשרה שונה, רקע שונה ואמצעים שונים,

משבצות קטעים אחרים של אותו פסיפס ענק,

קבור למחצה, שדמותו כדמות פניה של האישה.

ילוד אישה/ אדריאן ריץ'

תוכן עניינים

1	מבוא.....
4	1. מעמד האישה ומיניותה.....
9	1. א) מקורות ראשוניים ומחקר מודרני של המיניות ביוון.....
15	2. חיבורים היפוקרטיים על גניקולוגיה והרעיונות היווניים על גוף האישה.....
18	2. א) פיזיולוגיה וגוף האישה בחיבורים הביולוגיים.....
24	3. מין ומיניות בספרי הגניקולוגיה.....
26	3. א) הפיזיולוגיה של יחסי המין.....
33	3. ב) יחסי מין כטיפול רפואי.....
50	4. אמצעי מניעה כסתירה למודל הנשי בספרי הגניקולוגיה.....
61	סיכום.....
63	ביבליוגרפיה.....

המשותף לכל מחקר היסטורי ואנתרופולוגי על נשים בהיסטוריה הוא ההכרה כי נשים היו חלק מחברה פטריארכלית ומציאות זו איפיינה במיוחד את החברה היוונית הקלאסית. תכלית חייה של האישה היוונית בת החורין צומצמו לחיי ציות לגבר ולמילוי תפקידה הביולוגי שנגזר עליה. בצעירותה היא התחנכה בביתה בחינוך נפרד מזה של הבנים. בהגיעה לגיל ההתבגרות – היא הייתה מחוייבת להינשא. לאחר נישואיה משימתה החשובה ביותר של האישה הייתה הולדת צאצאים, עם עדיפות ברורה לצאצאים זכרים, על מנת להבטיח את המשך קיומה של השושלת המשפחתית של בעלה. לאור דברים אלה ניתן להסיק שחיי האישות של האישה היו מוגבלים ליחסים עם בעלה בלבד, זאת בניגוד לגבר, שבפניו לא הוצגו גבולות מיניים. כלומר, הגבר היווני היה חופשי לנהל קשרים מיניים גם מחוץ למסגרת הנישואים. זה אינו מפתיע שמוסר מיני כפול זה התקיים בחברה היוונית, שבה הגבר שלט על המרחב הציבורי והפרטי.

בעשורים האחרונים של המאה העשרים, המחקר החל לעסוק באופן נרחב במודל המיניות שאפיין את יוון הקלאסית, כאשר אחד החוקרים הראשונים שבדק לעומק נושא זה היה מישל פוקו. במחקרו פורץ הדרך, תולדות המיניות, שחולק לשלושה כרכים, פוקו עקב אחר הגדרת מונח המיניות בחברה המערבית המודרנית ולאחר מכן הקדיש את שני הכרכים הנוספים לחקר התרבות המינית ביוון וברומא. לאחר פרסום מחקריו של פוקו החלה פריחה במחקר אודות המיניות בחברה היוונית. בעוד שלא ניתן להתכחש לחשיבותם של מחקרים אלו, ניתן למצוא בהם דופי אחד והוא ההתייחסות המועטה לנשים. אך מצב זה אינו מפתיע, שכן החיבורים שנשתמרו מתקופה זו נכתבו על ידי גברים ורובם נועדו לעיניהם בלבד. על כן, המידע שיש בידינו מציג לנו את נקודת מבטו של הגבר שהתאפיינה פעמים רבות ביחס שלילי ומבזה לנשים ולעיתים התעלם מנוכחותם של הנשים כליל. היעדר העדות הנשית מקשה על החוקר המודרני לקבל תמונה שלמה על מצבן וחייהן היומיומיים של הנשים בחברה היוונית. כתוצאה מכך, על החוקר המודרני מוטל לנסות ולהפיק את המירב שניתן מהחיבורים הקיימים ולפיהם לגבש דיוקן אפשרי על חיי האישה ביוון הקלאסית. בעבודה זו אבקש לבחון היבט אחד של מערכת נורמטיבית זו, ההבדלים שבין תפיסות יחסי המין כפי שבאו לידי ביטוי בכתבי הרפואה היוונים אל מול הפרקטיקה שהתקיימה בחברה היוונית.

אוסף ספרי הרפואה המקיף ביותר מתקופה זו הוא הקורפוס ההיפוקרטי (*Corpus Hippocraticum*).

הקורפוס ההיפוקרטי הוא קובץ של ספרי רפואה שנכתבו במהלך המאות הרביעית והחמישית לפני הספירה על ידי מחברים שונים, שעוסקים במגוון תחומים הקשורים לאנטומיה ולמחלות שונות. בתוך קובץ זה ישנם מספר ספרים העוסקים בבעיות הנוגעות באופן ייחודי לנשים. עיקר ההפרדה המגדרית בספרי הרפואה של התקופה נבעה מההנחה שמערכת הרבייה של האישה היא זו שאחראית על בריאותה ועל כן, כל עוד מערכת זו פועלת כהלכה האישה תהיה בריאה. מסיבה זו התבססה התיאוריה שיחסי מין והיריון יכולים להוות מרפא למחלות נשים. עבודה זו תעסוק בגישה של ספרי הגניקולוגיה ליחסי מין אצל נשים ואבחן האם תיאוריות אלו שיקפו את מעמד האישה בחברה היוונית.

על מנת לבחון שאלה זו, אציג בתחילה את מעמדה ותפקידה של האישה מהמעמד האזרחי בתרבות יוון הקלאסית. לאחר מכן, אבחן את הנורמות החברתיות המיניות שחלו על נשים בחברה היוונית למול החופש המיני שלו זכה הגבר היווני. בדרך זו גם אציג את המחקרים המודרניים שדנים במיניות ובהתנהגות המינית ביוון הקלאסית. הפרק השני של העבודה אסקור את התיאוריות הרפואיות והפילוסופיות על גוף האישה. אחד מהרבדים של נושא המיניות נוגע בפן הפיזי ובראש ובראשונה גבר ואישה הוגדרו לפי איברי המין שלהם. אך, היו הבדלים נוספים שנקשרו להבדלים מגדריים פיזיים, לכן, הפרק יציג את המאפיינים הפיזיים והרכב גוף האישה לפי תיאורים המופיעים בטקסטים של הקורפוס ההיפוקרטי ובכתבי הביולוגיה מתקופה זו. לאחר מכן, אבחן כיצד תיאוריות אלו השפיעו על חיי היומיום של האישה.

בפרק השלישי של העבודה אתמקד בגישה ליחסי המין בספרי הגניקולוגיה. ראשית אציג את הפיזיולוגיה של יחסי המין ותוך כדי כך אתמקד בתיאוריה על ההנאה המינית של האישה וכיצד תיאוריה זו שיקפה את התפיסות החברתיות של האישה בתרבות יוון הקלאסית. כנגד תפיסות אלו, דרך חיבורים ספרותיים אציג דוגמאות שסותרות את התיאוריה הרפואית על הנאת האישה ומיניותה. בהמשך הפרק אתייחס למקרים בהם יחסי מין היוו מרפא לסיבוכים שונים כמו למשל במקרה של "הרחם הנודד". בנוסף לכך, אבחן דוגמאות שונות בהם הטיפול שהוצע על ידי מחברי ספרי הגניקולוגיה שימש כתחליף סימבולי ליחסי מין, כמו השימוש באמצעים דמויי פאלוס והשימוש באיברי המין של חיות. המטרה של סקירה זו תהיה להדגים כיצד התיאוריות הרפואיות הכניסו את מיניות האישה לתבנית ייחודית.

על מנת לקבל תמונה מקיפה על מיניות האישה יש לבחון גם כן את הסתירות המופיעות בספרי הגניקולוגיה של הקורפוס ההיפוקרטי. ישנם מקרים בהם הכתוב אינו תואם את התיאוריות הרפואיות על גוף האישה. למרות השאיפה והדגש שהושם על התעברות, ניתן לראות התנגדות לעמדה זו לפי ההתייחסויות לאמצעי מניעה והפלות בספרים אלו. לכן, בפרק הרביעי בעבודה, לאחר הצגת השיטות השונות שיכלו למנוע התעברות, אנסה לבחון מה ניתן ללמוד מסתירות אלו על תפיסת המיניות הנשית בחברה היוונית.

כל התרגומים בעבודה הינם שלי, אלא אם כן צויין אחרת, הקיצורים של הטקסטים הם הקיצורים

המקובלים לפי לידל-סקוט.¹

¹ Henry George Liddell and Robert Scott, *A Greek-English Lexicon*, Oxford, 1996.

1. מעמד האישה ומיניותה

החברה היוונית הקלאסית הייתה חברה פטריארכלית, כפי שמעידים המקורות והחיבורים השונים שנכתבו באותה התקופה. כלומר, זו הייתה חברה בה השלטון היה בידי הגברים וכן הנורמות והמוסכמות החברתיות קבעו את עליונותם של הגברים על פני הנשים.² תפיסות פטריארכליות אלו באו לידי ביטוי גם באופן בו נתפס מעמדה ותפקידה של האישה בחברה ובתוך כך ההתנהגות המינית של שני המינים. לכס בבואנו לבחון את מעמדה של האישה בפולייס השונות ובאופן ספציפי את ההתנהגות המינית והיחס למיניות הגבר ומיניות האישה בתקופה הקלאסית, עלינו להבין בצורה עמוקה יותר תפיסות אלו ובעמודים הבאים אבקש להציגן.

האישה ביוון העתיקה סבלה מדימוי שלילי ונתפסה נחותה לגבר. התנהלות זו גרמה לדעות שליליות על אופייה ותכונותיה של האישה לעומת הגבר. אחת הדוגמאות המוקדמות לכך מופיעה כבר במאה השביעית בסיפורי המיתולוגיה של הסיודוס (650-750) על פנדורה. סיפורי המיתולוגיה הסבירו מדוע חיי האדם היו קשים ומלאי סבל, למרות ההקדשות שנתנו בני האדם לאלים. הסיפורים היו מוכרים ברחבי יוון וחלקם, כמו סיפורה של פנדורה, גם נלמדו בבתי הספר.³ לפי המיתוסים **עבודות וימים**⁴ ו**תיאוגוניה**⁵ פנדורה הייתה האישה הראשונה שנבראה על ידי האלים, בתור עונש לפרומתאוס על אי ציותו לזאוס. פנדורה הייתה אחראית להבאת כל הרוע לעולם, ובתוך כך למחלות, מלחמות, בצורות ופורענות.⁶ בנוסף, המיתוס הדגיש את נחיתותה של האישה – פנדורה – הרי היא נבראה לאחר בריאת הגבר, שקיומו בעולם מובן מאליו, והסיודוס לא מתאר את בריאתו. מיתוס פנדורה אינו המיתוס היחיד המעיד על דימויים ותכונות שליליות שיוחסו לנשים. ישנן

Mary R. Lefkowitz and Maureen B. Fant, *Women's Life in Greece and Rome: A Source Book in* ²
Translation, third edition, (Baltimore, 2005), p.1.

Ibid, p.23. ³

Hes. *Op.* 41-105. ⁴

Hes. *Th.* 570-590. ⁵

Lefkowitz and Fant, *Women's Life*, p.24. ⁶

דוגמאות רבות ונוספות המגיעות אלינו מהשירה והספרות היוונית הארכאית והקלאסית, כמו למשל אצל המשורר סימונידס מאמורגוס (מאה שביעית לפני הספירה) בשירו הידוע בו הוא כתב כך :

האל יצר את הנשים מלכתחילה למיניהן. אחת מחזירה זיפית, אצלה הכל
בבית מטונף בבוץ ומתגלגל בערמות על הרצפה...שניה יצר משועלה נבזית,
אישה דעתנית – ממנה שום ענין, נאה או מגונה, לא נעלם...שלישית נוצרה על
פי אמה – כלבה רעה, זו כל דבר רוצה לשמוע ולדעת, בכל מקום היא מציצה
ומשוטטת...אישה טיפשה עיצבו יושבי אולימפוס בשביל הגבר – מעפר. אישה
כזאת איננה מבחינה בין טוב לרע...אחרת מאתון כהה ומצולקת...ועם כל מי
שמזדמן היא מזדווגת. אחרת הוא יצר מן החולדה...היא משתגעת למשגל אך
לבסוף הגבר ששכב איתה כמעט מקיא...⁷

בשיר זה סימונידס שייך לנשים תכונות אופי שנחשבו לבזויות כמו, חוסר מוסר, דחייה פיזית ונושא שחוזר
שוב ושוב, כפי שעוד אראה בהמשך – חשש מהפקרות מינית מצד נשים – חשש שהדאיג את החברה היוונית.
תיאור הנשים בשיר בתכונות מבזות, בכך שהן מלוכלכות, מכוערות, ללא מוסר ויצר מין מפותח, מראה את
הגישה השלילית של החברה היוונית אל נשים בתקופה זו, ומצביע על האידיאל שנשים היו צריכות לשאוף
אליו – צייתנות, צניעות ואימהות. כפי שסימונידס המשיך ותיאר את האישה האידיאלית: "...ובעלה פורח,
עושה חיל, בזקנתה עדין הוא אוהב אותה. צאצאיה לתהילה ולתפארת...נשים כמותה, נאות ונבונות, הן מתנתו
של זאוס לגברים"⁸.

מלבד הדוגמאות שמופיעות בסיפורי המיתוסים ובשירים, ניתן למצוא בחיבורים אחרים גם הסברים
רציונליים לדעות השליליות על נשים ועל ההבדלים בין המינים בחברה. כמאתיים וחמישים שנים לאחר
הסידוס, אריסטו בחיבורו, **פוליטיקה**, הסביר כי עליונות הגבר על האישה היא טבעית והיא חלק מהסדר
החברתי הראוי, כפי שמתבטא בציטוטו: " כמו כן, גם יחס הזכר לנקבה הוא מדרך הטבע יחס של יסוד מעולה

⁷ Semon. *Iamb.* (תרגום: אהרון שבתאי).

⁸ Semon. *Iamb.* (תרגום: אהרון שבתאי).

ויסוד נחות – שולט ונשלט".⁹ כלומר, לפי אריסטו תפקידו של הגבר בחברה הוא לנהל ולארגן את המדינה ותוך כדי כך לשלוט גם על האישה. אריסטו הוסיף על זאת בטענתו: "על שלושה דברים העמדנו את מלאכת ניהול משק-הבית: על תפקיד האדון, שעליו דובר קודם, על תפקיד האב ועל תפקיד הבעל, שכן זה האחרון שולט על האישה וגם על הילדים..."¹⁰. זאת אומרת, מבחינת חיי היום-יום, הגבר שלט על משק ביתו, על התא המשפחתי ובתוך כך גם על אלו שחיו בצלו – אישתו, ילדיו, עבדיו, בעלי החיים וכמובן – ההון.

דעותיו של אריסטו שיקפו את דעת הרוב בחברה היוונית ולכן אין זה מפתיע כי הנשים הודרו מרוב תחומי היום-יום בפוליס. באופן גורף נשים לא יכלו להשתתף בניהול הפוליס, בעוד שגבר נהנה מזכויות אזרח פוליטיות ואחרות. החיבורים שיש בידניו המעידים על התנהלות הנשים בפוליס הם מעטים ודנים בהרחבה בעיקר באתונה, וישנן הפניות מועטות יותר לשתי פולייס דוריות – ספרטה וגורטינה (Gortyna).¹¹ מהמידע המצטייר על אתונה ניתן לראות כי חיי האישה האתונאית היו מגבילים למדי, לעומת חיי הגברים. לדוגמה, לאישה לא היו זכויות פוליטיות ומשפטיות כמו לגבר, היא גם לא נחשבה לאדם בוגר בפני החוק. זוהי נקודה חשובה ביותר מכיוון שבחברה האתונאית, אישה חיה תחת אפטרופסות של גבר למשך כל חייה. לרוב, דמות זו הייתה אביה עד לרגע חתונתה ואז היא עברה לחיות תחת חסותו של בעלה. ישנם מקרים בהם הגבר האחראי היה דוד, אח, בן וכיוצא באלו.¹² כלומר, זכויות האישה הגיעו אליה דרך הגבר. זכויות רגילות שהיו מנת חלקם של הגברים בפולייס יווניות, לא היו פתוחות לנשים. ראשית כל, זכויות הצבעה נמנעו מהן, דבר שהוביל לכך שלנשים לא הייתה כל השפעה על עניינים מדיניים וציבוריים. כמו כן, נשים לא יוצגו באופן שווה מבחינה משפטית. אישה אתונאית לא הייתה יכולה לתבוע או לשמש כמושבעת. היחיד שיכול היה לדבר בשמה של האישה היה בעל החסות שלה, במידה והוא הסכים לעשות זאת.¹³ בנוסף לכך, גם מבחינת בעלות על רכוש, האישה האתונאית לא הייתה בעמדה שווה לגבר. היו מקרים מסויימים בהם הייתה לאישה חזקה על רכוש,

⁹ Arist. *Pol.* 1: 1254b. (תרגום: נורית קרשון).

¹⁰ Arist. *Pol.* 1: 1259a. (תרגום: נורית קרשון).

¹¹ Sue Blundell, *Women in Ancient Greece*, (Cambridge, 1995), p.150.

¹² Roger Just, *Women in Athenian Law and Life*, (London, 1989), p.26.

¹³ Blundell, *Women in Ancient Greece*, pp.114,128.

כמו נדוניה וירושה, אך היא הייתה צריכה לקבל את אישורו של הגבר אשר תחת חסותו היא חיה על מנת שתוכל להשתמש ברכוש כרצונה.¹⁴

ניתן למצוא הבדלים בולטים בין אורח החיים היום-יומי של הגברים באתונה לבין זה של הנשים. בצעירותה האישה חיה עם משפחתה, במסגרת האויקוס (oikos), אשר נוהל בידי אב הבית. היא התחנכה בביתה, תחת הפיקוח הקפדני של אימה וזכתה לחינוך שונה מזה של הבנים, שהיו בעלי חופש רב יותר. ניתן ללמוד על כך, למשל, מחיבורו של כסנופון (357-430) **ניהול משק הבית**. בחיבור, איסכומכוס (Ischomachus) מתאר את חינוכה של אישתו הצעירה: "כיצד...יכלה לדעת דבר כשלקחתי אותה? שהרי היא באה אלי לפני שמלאי לה חמש עשרה, וקודם לכן חייתה תחת פיקוח קפדני, כדי שתראה ותשמע מעט ככל האפשר".¹⁵ בהתאם למעמדה של המשפחה הנערה חונכה בקריאה, כתיבה, מעט חשבון, טווייה ואריגה.¹⁶ ישנן דוגמאות נוספות בחיבורו זה של כסנופון העוסקים בתחומים שהאישה הצעירה למדה מביתה ובהמשך מבעלה.¹⁷ יש להניח כי החינוך לו זכו הבנות היה שונה ממשק בית אחד למשנהו בהתאם ליכולת הכלכלית של המשפחות. קרוב לוודאי כי במשפחה ממעמד גבוה הילדה למדה יותר ניהול משק הבית, בעוד שבמשפחות חקלאיות או בנות ממעמד נמוך יותר היו הלימודים פרקטיים יותר. המעמד החברתי של המשפחה השפיע גם על החופש הציבורי של הילדה או הנערה. לנערות שהגיעו ממשפחות בנות המעמד הנמוך היה יותר חופש בכל הקשור לעזרה במשק הבית, בחקלאות או על ידי הליכה לבאר. זאת בניגוד לנערות בנות המשפחה מהמעמד הגבוה שהיו בעלות אמצעים והחזיקו עבדים שיכלו לעשות עבודות אלו. מכאן, ככל שנערה הגיעה ממעמד גבוה יותר כך היו חייה מבודדים יותר בביתה והחופש להופיע בציבור הוגבל עוד יותר.¹⁸

Eva Keuls, *The Reign of the Phallus: Sexual Politics in Ancient Athens*, (Berkeley, 1993),¹⁴
pp.102-103.

X. *Oec.* 7: 5-6.¹⁵ (תרגום: גבריאל דנציג).

Keuls, *The Reign of the Phallus*, p.104.¹⁶

X. *Oec.* 7: 30-43.¹⁷

Kenneth J. Dover, 'Classical Greek Attitudes to Sexual Behaviour', in John Peradotto and J.P.¹⁸

Sullivan (eds.), *Women in the Ancient World: The Arethusa Papers*, (Albany, 1984), p.153.

עם הגיעה לגיל ההתבגרות והופעת הווסת הראשונה שלה וכן בהתאם למוסכמות החברתיות, הייתה הנערה מוכנה להינשא. מכאן, כי תקופת נערותה של האישה הייתה קצרה, שכן הופעת התסמינים המיניים הראשונים שלה הובילו לנישואיה והפיכתה במהרה לאם. לעומת זאת, המצב היה שונה אצל הבנים האתונאים, שהיו בעלי חופש רב יותר ולפיכך, גברים רבים נישאו בשנות השלושים לחייהם עם נערה הצעירה מהם בשנים רבות. עדות להפרשי גילאים אלו אנו רואים למשל אצל איסכומכוס שהוזכר לעיל, שציין כי אישתו נישאה לו כאשר הייתה בת חמש-עשרה.¹⁹ כאן המקום לציין שגבר היה יכול להימנע מנישואים ולבחור, במקום, לאמץ לעצמו יורש. כלומר, בעוד שלגבר הייתה אפשרות להנות מהתבגרות ארוכה, האישה לא יכלה לבחור זאת.

אחת הסיבות המרכזיות לחיתון נערות בגיל צעיר הייתה האמונה הרווחת שנשים היו בעלות יצר מיני מפותח שאינן היו מסוגלות לרסן, והחשש כי כאשר הנערות יגיעו לבגרות מינית הן עשויות להתנהג בהפקרות מינית שעלולה הייתה לבייש את המוניטין המשפחתי או לגרום להיריון לא רצוי ובכך ליצור נטל כלכלי נוסף על המשפחה.²⁰ סיבה נוספת לחשיבות הנישואין בגיל צעיר הייתה נעוצה בתפקידה של האישה ללדת ילדים. חשיבות הצאצאים החוקיים במסגרת הנישואים הייתה מהותית, מפני שכך הובטחה העברת זכויותיו האזרחיות של האב. צאצא חוקי היה היורש הפוטנציאלי של הרכוש המשפחתי ושל שם האב, הוא גם הצטרף לבית האב ויחידות אחרות בקהילה האזרחית כגון, פילה, פראטריה וכו'. לגברים היה חשוב להבטיח שנשותיהם לא יבגדו בהם ושזרים לא ייכנסו לאויקוס. הדעה הרווחת הייתה שכמה שנערות ידעו וישמעו פחות לפני נישואיהן, כך הן יהיו רעיות נאמנות יותר.²¹ גורם נוסף שהשפיע על חיתון נערות בגיל צעיר היה הגורם הכלכלי. גידול ילדה נחשב לעניין יקר מכיוון שבנות לא יכלו לעזור ולשמש כידיים עובדות במשק הבית, או לרשת את ההון המשפחתי ולפיכך לא יכלו לנהל את משק הבית לכל מרכיביו.

בנוסף לכך, גידול בנות נחשב למעמסה כלכלית גם בגלל הנדוניה. באתונה היה צורך לתת נדוניה על מנת לחתן נערות. כל כלה הגיעה לבעלה עם נדוניה – שהיה הון או רכוש – ובעוד שבאופן רשמי הנדוניה הייתה

¹⁹ X. *Oec.* 7: 5-6, ראה גם,

Robert Garland, *The Greek Way of Life: From Conception to Old Age*, (Ithaca, 1990), p. 211.

James Robson, *Sex and Sexuality in Classical Athens*, (Edinburgh, 2013), p.16. ²⁰

X. *Oec.* 7: 5-6. ²¹

שייכת לה, בפועל לאישה לא הייתה אפשרות לעשות איתה כרצונה. הנדוניה שימשה כערבות לכך שבעלה העתידי ישמור על כלתו. כלומר, במקרה של גירושין הבעל היה מחוייב להחזיר את סכום הנדוניה יחד עם אישתו לבית אביה.²²

לעומת המצב באתונה, העדויות המתארות את חיי הנשים בפוליס דוריות, כמו בספרטה ובגורטינה, מציגות תמונה שונה במעט. עדויות אלו נכתבו על ידי כסנופון, בחיבורו **מדינת הספרטנים** ועל ידי פלוטרכוס (120-45 לספ"ג) בחיבורו, **חיי ליקורגוס**. חשיבותם של האימונים והמערכות הצבאיות בחברה הספרטנית הוביל לכך העיסוק היומיומי בניהול משק הבית נפל על כתפיהן של נשות הפוליס. במקרה זה, ניכר כי הנשים בספרטה זכו לעצמאות ולהערכה רבה יותר מאשר נשות אתונה. בנוסף לחינוך המקובל, הבנות בספרטה זכו גם ללמוד אתלטיקה וגידול וטיפול בסוסים, לעיתים לצד הבנים עצמם.²³ ההתנהלות היומיומת לצד הבנים יחד עם הנוהל של נשות ספרטה להינשא בסוף שנות העשרה, מצביע על כך כי לא היה חשש גבוה בפוליס לפריצות מינית מקרב הנשים. זאת ועוד, לנשות ספרטה היו זכויות רבות יותר מאלו שהיו לנשות אתונה. לדוגמה, הן היו זכאיות לקבל רכוש דרך ירושה, להיות בעלות אדמה ולהשתמש ברכושן לפי ראות עינן.²⁴ בפוליס הדורית גורטינה נמצאה בשנת 1884 כתובת המתוארכת לאמצע המאה החמישית ועליה מחוקקים חוקי העיר.²⁵ כתובת זו חושפת כי אישה יכלה לרשת ולהיות בעלת רכוש, צאן או אדמה.²⁶ מחוקקים אלו אנו למדים כי נשות גורטינה זכו גם הן למידה לא פחותה של חופש ומכך לזכויות נרחבות יותר מאשר באתונה.

1. א) מקורות ראשוניים ומחקר מודרני של המיניות ביוון:

דרך בחינת היחס של הפוליס השונות לנשים, מעמדן ודרך תפיסת תפקידן בזוגיות ניתן ללמוד על נושא המיניות בחברה היוונית. בין החיבורים העוסקים במעמדה ובתפקידה של האישה בחברה, ניתן למצוא גם חיבורים ממגוון סוגים – מחזות, מסמכים משפטיים ודיאלוגים – העוסקים במיניות בכלל ובזו הנשית בפרט.

Just, *Women in Athenian Law*, p.73. ²²

Blundell, *Women in Ancient Greece*, pp.151-152. ²³

Sara Pomeroy, *Spartan Women*, (Oxford, 2002), pp.84-87. ²⁴

Inscriptiones Creticae, ed. Margherita Guarducci. 4 vols. Rome 1935-1950: ii.45, iii.45. ²⁵

Lefkowitz and Fant, *Women's Life*, p.56. ²⁶

מרביתם מתמקדים באתונה ולא בפולייס אחרות. התעמקות בחיבורים אלו חושפת את ההבדלים בין ההתנהגות המינית של נשות אתונה לבין זו של הגברים. כמו ברבדים אחרים בחיי היומיום גם בהתנהלות המינית היה מערך של ציפיות ברורות ונוקשות מהנשים, שעמד בניגוד לחופש הפעולה המיני הנרחב שניתן לגברים.

בחיבור – **אפולודורוס נגד נאיירה** המיוחס לדמוסתנס (322-384), ישנו תיאור של אורחות חייו ומנהגיו המיניים של הגבר בתקופה הקלאסית: " ...הטאירות [נערות ליווי] יש לנו למען התענוג, ופילגשים למען הטיפול היומיומי בגופנו ונשים נשואות כדין למען הולדת ילדים כחוק, וכדי שתהיינה שומרות שמירה נאמנה על אשר בבית...".²⁷ כלומר, כפי שהיו לאזרח האתונאי פריבילגיות רבות בחייו, כך היה הדבר גם בהתנהגותו המינית. גברים יכלו להשביע את תאוותיהם המיניות בשלל דרכים, כפי שעוד אראה בהמשך הפרק, העדפה מינית לא הייתה משמעותית ביוון הקלאסית. על גבר לא הייתה החובה להינשא, אך במידה ובחר לעשות זאת, גם אז הוא לא היה מוגבל לקיים יחסי מין עם אישתו בלבד. בניגוד למצבה של האישה, שהייתה יכולה לקיים יחסי מין רק לאחר נישואיה ועם בעלה בלבד.

למרות נורמות אלו, לא תמיד הכל התנהל כשורה וניתן למצוא עדויות למעשים שחתרו תחת תכתיבי החברה להתנהגות מינית מקובלת, כגון מקרי ניאוף ומקרי אונס. עדויות לכך מוצגות בחיבורים משפטיים ובמחזות, שרובם המוחלט נכתבו על אתונה. ההגדרה של ניאוף בעולם הקלאסי האתונאי הייתה מיוחדת במינה. הצד הנפגע במקרה של ניאוף היה הגבר שתחת חסותו חיה האישה הנואפת. לפי הגדרה זו, במקרי ניאוף מסויימים, הגבר הנפגע לא בהכרח היה בעלה של הנואפת, אלא אביה או בעל חסות אחר. כלומר, גם אישה רווקה הייתה יכולה להיות מואשמת בניאוף. פעילותה המינית של כל אישה שהייתה צאצאית של אזרח הייתה נתונה תחת פיקוח והסכמתו של בעל האויקוס נדרשה על מנת שאישה תוכל לקיים כל סוג של פעילות מינית.²⁸ פעילות מינית שנעשתה ללא הסכמה זו מבעל האויקוס, נחשבה לפגיעה בכבודו משום שערערה על סמכותו והוגדרה כניאוף. דוגמה לכך ניתן לראות בנאום: **על רצח ארטוסתנס**, שחובר על ידי ליסיאס (-445/380). החיבור הוא נאום משפטי שמתאר את ההגנה של בעל על הרג המאהבת של אישתו. לטענת הבעל, הוא אינו צריך להיות מואשם ברצח, מכיוון שלפי חוקי הפוליס אדם שפיתה אשת איש יכול להיות מוצא להורג

²⁷ Dem.59.122 (תרגום: דבורה גילולה).

²⁸ Robson, *Sex and Sexuality*, p.103.

בגלל פשעו. לכן הבעל שביצע את הרצח אינו יכול להיות מואשם ברציחתו.²⁹ הגדרה ייחודית זו למעשה הניאוף כללה רק בנות של אזרחי העיר ונשים אחרות כמו - זונות ונשים לא אזרחיות שלא חיו במסגרת אויקוס מסויים ולא היו תחת הגנתו של אב בית מסויים, לא יכלו להיות מואשמות בניאוף.³⁰ מעשי הניאוף לא פגעו רק בבעל האויקוס, ותוצאותיהם היו עלולות לפגוע גם בפוליס, משום שניאוף עלול היה להוביל להיריון מחוץ למסגרת הנישואים, ובמקרה כזה היה צורך להתמודד עם בעיית מתן זכויות האזרח לצאצאים הממזרים שנולדו.³¹

מקרי אונס היו אף הם חריגה מההתנהגות המינית המקובלת שהובילו לסיבוכים בהתנהלות התקינה של האויקוס והפוליס. ישנן שתי בעיות עיקריות בחקר סוגיית האונס בתקופה הקלאסית. ראשית, באותה התקופה לא הייתה הגדרה מדויקת למונח אונס, ולמעשה אין מילה ביוונית עתיקה שמשמעותה אונס. שנית, אין די חיבורים משפטיים העוסקים בשאלות של אונס, וקולן של קורבנות האונס נעדר מהם.³² עיקר המידע על מקרי האונס ביוון העתיקה מגיע מסיפורי מיתולוגיות וקומדיות מהמאה הרביעית, אולם מקורות אלו מציגים בדרך כלל רק את נקודת המבט הגברית ולכן אינם מציגים תמונה מציאותית על הנושא. יחד עם זאת, בחינת היחס לנפגעות תקיפה מינית ואופן הטיפול בהם, כפי שעולה מאותם המקורות, מלמדת על מעמדה של האישה האתונאית בפוליס. אישה שנאנסה לא הייתה יכולה לתבוע את התוקף שלה ביוזמתה, רק אביה או בעלה יכלו להגיש תביעה, אך בגלל החשש מבושה וטומאה שתדבק בהם ובאויקוס שלהם, יש להניח כי ברוב המקרים מעשי האונס לא דווחו. כמו כן, הגדרות מודרניות שקיימות כיום, כגון אונס קטינות ואונס בנישואים לא היו קיימים באתונה הקלאסית. מאחר והיה צורך בהסכמת הגבר על מנת לקיים יחסי מין, גיל הנערה לא היה רלוונטי. מכך גם משתמע כי האישה לא יכלה לסרב לקיים יחסי מין עם בעלה.³³

Lefkowitz and Fant, *Women's Life*, pp.66-70. ²⁹

Robson, *Sex and Sexuality*, p.92. ³⁰

Ann Carson, 'Putting her in her Place: Women, Dirt and Desire', in David M. Halperin, John J. ³¹

Winkler and Froma I. Zeitlin (eds.), *Before Sexuality: the Construction of Erotic Experience in the Ancient Greek World*, (Princeton, 1990), p.158.

Robson, *Sex and Sexuality*, pp.90-91,102. ³²

Robson, *Sex and Sexuality*, p.112. ³³

תפיסת המיניות הייתה שונה בעת העתיקה מאשר בימינו, לא בכדי מחקרים רבים עוסקים בפן המיני בתקופה זו. אחד החוקרים הראשונים שבדק לעומק את נושא המיניות בעת העתיקה היה הפילוסוף מישל פוקו (1926-1984) במחקרו פורץ הדרך - תולדות המיניות. עבודתו של פוקו חולקה לשלושה כרכים: **תולדות המיניות: הרצון לדעת**,³⁴ **תולדות המיניות: השימוש בתענוגות**,³⁵ ו**תולדות המיניות: הדאגה לעצמי**.³⁶ בספרים אלו, פוקו ניסה להתחקות אחר נושא המיניות למרכיביו השונים. בספרו הראשון הוא הגדיר את מונח המיניות בחברה המערבית המודרנית ובשני הספרים האחרים חקר את המיניות בתרבות היוונית הקלאסית ובתרבות הרומית. פוקו ניגש לחקר המיניות מתוך הנחה ששורשי התפיסה המודרנית של המיניות נעוצים בעלייתה של הדת הנוצרית וערכיה וביקש לעמוד על הגישות השונות שקדמו לעליית הנצרות. החלטה זו נבעה מכך שתפיסת המיניות המוכרת כיום, המושרשת עמוק ובאופן בלתי ניתן לערעור בחברה, נוצרה והחלה עם עלייתה של הדת הנוצרית וערכיה.³⁷ הסבר זה מגיע כהוכחה לכך שתרבות יוון הייתה שונה ויוצאת דופן.

טענתו של פוקו, כפי שהציג אותה בספרו הראשון, היא כי תפיסת המיניות והזהות המינית המוכרות לנו היום הן המצאה חדשה יחסית, הנעוצה בתהליכי סיווג בני אדם לפי העדפותיהם המיניות ומושאי תשוקתם שהחלו במאה התשע-עשרה.³⁸ בכרך השני של תולדות המיניות, פוקו טען כי מונח המיניות בעת העתיקה היה שונה במהותו מהמונח המודרני. ראשית כל, לא היו בחברה היוונית הגדרות או זהויות מיניות, מכיוון שלא הפרידו בין נושאי התשוקה שלהם. כפי שפוקו הסביר:

היוונים לא הנגידו בין שני סוגי התנהגות שונים מיסודם המדירים זה את זה – אהבת אדם לבני מינו או לבני המין השני. קווי הפרדה לא סימנו גבול שכזה. הניגוד בין אדם מתון ואדון לעצמו לבין מי שמתמכר לתענוגות היה חשוב הרבה

³⁴ מישל פוקו, **תולדות המיניות: הרצון לדעת**, תרגום: גבריאל אש (תל-אביב, 1996).

³⁵ מישל פוקו, **תולדות המיניות: השימוש בתענוגות**, תרגום: הילה קרס (תל-אביב, 2008).

³⁶ Michel Foucault, *The History of Sexuality: The Care of the Self*, trans. Robert Hurley, (New-York, 1988).

³⁷ פוקו, **תולדות המיניות: השימוש בתענוגות**, ע' 17.

³⁸ שרה מילס, **מישל פוקו**, תרגום: אהד זהבי (תל אביב, 2005), ע' 116.

יותר מבחינה מוסרית מאשר זה שבין קטגוריות התענוגות שהוא עשוי היה

להתמסר להם בתאוה הרבה יותר.³⁹

כלומר, גבר היה יכול לקיים יחסי מין עם אישה או נער לפי ראות עיניו, מבלי הצורך לבחור להתמסר לאחד מהם בלבד. המשמעותי היה האובייקט עצמו ולא המין שלו: "...בין שאדם חשק בגבר ובין שחשק באישה - תמיד נבע הדבר מהתיאבון שהטמין הטבע בלב הגבר למי ש"יפה", יהיה מינו אשר שיהיה".⁴⁰

לזהות המיניות לא הייתה חשיבות והדגש הושם על עצם הפעילות המינית ואופן התפקוד בה. כלומר, ניתנה חשיבות לתפקיד האקטיבי (החודר) ולתפקיד הפסיבי (הנחדר). פוקו הסביר זאת כך: "הקשר המיני, הנתפס תמיד על פי הדגם של אקט החדירה ועל בסיס קוטביות המנגידה בין אקטיביות לפסיביות, נחשב כמקביל לקשר בין נעלה ונחות, שולט לנשלט, מכפיף לכפוף, גובר ומובס".⁴¹ הדמות האקטיבית הייתה זו של הגבר הבוגר, האזרח, בעל השליטה על חייו וכך גם בזמן יחסי מין. בעוד שהדמות הפסיבית הייתה האישה, שהייתה ללא שליטה ברוב התחומים האחרים בחייה.

פרסום מחקרו של פוקו הוביל לפריחה במחקר אודות המיניות בחברה היוונית. חוקרים כמו קנת דובר, דיוויד כהן ודיוויד הלפרין כתבו עבודות פורצות דרך שעוסקים במיניות, תוך כדי התמקדות בסוגיות שונות.⁴² בעוד שמחקרים אלו הפנו זרקור לנושא שסבל מהזנחה במחקר – המיניות ביוון – ניכרת בהם בעיה מרכזית אחת: ההתמקדות במיניות הגבר בלבד. יש להניח כי הסיבה העיקרית לכך נובעת מהעדר העדות הנשית. החיבורים מתקופה זו שעוסקים במיניות באופן כללי ובזו של האישה בפרט, וכן אלו העוסקים במעמד

³⁹ פוקו, **תולדות המיניות: השימוש בתענוגות**, ע' 167.

⁴⁰ שם, ע' 168.

⁴¹ שם, ע' 192.

⁴² Dover, 'Classical Greek Attitudes to Sexual Behaviour'; David Cohen, 'Law, Society and Homosexuality in Classical Athens', *Past and Present* 117 (1987), pp.3-21; David Halperin, 'The Social Body and the Sexual Body', in Mark Golden and Peter Toohey (eds.), *Sex and Difference in Ancient Greece and Rome* (Edinburgh, 2003), pp.131-150.

האישה או בסדר החברתי, נכתבו על ידי גברים ועבור גברים. לכן מוטלת עלינו האחריות לנתח חיבורים אלו לעומק ולנסות להפיק מתוכם מידע אודות נשות יוון.

לסיכום, ניתן לראות שבחברה היוונית במאות החמישית והרביעית היה סטנדרט כפול ביחס למיניות בחברה. הגברים נהנו מחופש מיני ועצמאות מינית, בכך שהיו רשאים לבחור בת זוג או בן זוג ממבחר של אפשרויות שעמדו בפניהם. כמו כן, אין הם הצטרכו לתת דין וחשבון על מעשיהם המיניים. לעומת זאת, החופש המיני של הנשים היה מוגבל ומפוקח. בגיל צעיר נערה נישאה לגבר בוגר ממנה, והפעילות המינית שלה הוגבלה אליו בלבד. נאסר עליה לקיים יחסים מיניים עם אחרים ולמעשה יחסי המין שלה התקיימו רק במסגרת נישואיה ולרוב לצורך ילודה בלבד.

2. חיבורים היפוקרטיים על גניקולוגיה והרעיונות היווניים על גוף האישה

החיבורים הרפואיים והביולוגיים מהמאות החמישית והרביעית, ובכללם הקורפוס ההיפוקרטית מלמדים רבות על החברה היוונית הקלאסית. התיאוריות עליהן מבוססים חיבורים אלה נשענו על נורמות חברתיות שמקובלות בתקופת כתיבתם. לכן, כאשר מנסים ללמוד על מעמדה של האישה בחברה, החיבורים שדנים באנטומיה ופיזיולוגיה של הגוף הנשי בעלי חשיבות רבה. פרק זה יתרכז במדע הרפואה ביוון העתיקה, ובפרט ברפואה הנשית. תחילה אציג את הקורפוס ההיפוקרטית, ולאחר מכן אסקור את התיאוריות הביולוגיות על גוף האישה ולבסוף אדון בשאלה האם לתיאוריות אלו הייתה השפעה על חיי היום-יום של הנשים בחברה היוונית.

ההנחה שהשתרשה בתודעה של החברה היוונית שהייתה חברה שלדת היה תפקיד מרכזי עבורה, הייתה כי מחלות וחולי הגיעו כעונש מהאלים, כפי שמדגים, למשל, סיפורה של פנדורה שהוזכר בפרק הקודם. לכן, אחת הדרכים להתמודדות עם חולי הייתה באמצעות פנייה לאלים, ובמיוחד פנייה לאל הרפואה – אסקלפיוס. פולחנו של האל אסקלפיוס החל להתפתח ברחבי יוון בתחילת המאה החמישית, ועד לאמצע המאה הרביעית פולחנו התבסס והגיע גם לאתונה. מקדשי אסקלפיוס הפכו למקומות כינוס של עולי רגל והאמונה הייתה כי האל ריפא חולים בזמן שהותם במקדשים.⁴³ בנוסף לתפיסה זו, במהלך המאות החמישית והרביעית החלה להתפתח גם החשיבה הרפואית היוונית, בעקבות ההבשלה של חשיבה ביקורתית מדעית.⁴⁴ חידושה של התפתחות זו היה בתפיסה כי מחלות תקפו בני אדם בגלל סיבה גשמית כלשהי ולפיכך גם הפתרון צריך להיות מבוסס על פתרון מעשי. ההתפתחות התפיסתית הזו הובילה להתגבשותה של הרפואה ההיפוקרטית, שנקראה על שמו של היפוקרטס שהתפרסם כבר בתקופת חייו ורכש מוניטין של רופא מצליח. לפי המקורות המועטים המצויים בידינו, היפוקרטס נולד בשנת 460 לערך, באי קוס (Cos) הנמצא ליד חופי

⁴³ Vivian Nutton, *Ancient Medicine* (London, 2005), p.108.

⁴⁴ Lesley Dean-Jones, *Women's Bodies in Classical Greek Science* (Oxford, 1996), pp.4-5.

מערב טורקיה של ימינו. הוא רכש את השכלתו הרפואית במסגרת ארגון רופאים הנמצא על האי ולאחר מכן הוא החל לעסוק במקצוע הרפואה.⁴⁵

המוניטין לו זכה היפוקרטס בעת העתיקה הוביל להנחה המוטעית כי הוא היה מחברם של כל ספרי הרפואה בקורפוס ההיפוקרטי. הקורפוס ההיפוקרטי הוא אוסף של כשישים ספרים שנכתבו בדיאלקט יווני איוני ועוסקים בנושאי רפואה שונים ומתוארכים החל מהמאה החמישית לפני הספירה עד למאה השנייה לספירה. גיבוש הקורפוס כנראה התחיל במהלך המאה השלישית לפני הספירה באלכסנדריה.⁴⁶ הספרים עוסקים בנושאים שונים החל מהאנטומיה של גוף האדם, תיאורי מחלות ומשטרי תזונה. לאור ריבוי התיאוריות והניגודים, ההבדלים בסגנון הכתיבה והשפה, לא ניתן לשייך את כתיבת הספרים לאדם אחד בלבד.

התיאוריה המרכזית שעומדת בבסיס הרפואה ההיפוקרטית הייתה כי גוף האדם מורכב מסוגים שונים של ליחות ואלו צריכות להיות מאוזנות ביניהן כדי שהאדם יהיה בריא. במקרה בו ליחה אחת מפרה את האיזון הקיים, האדם נהיה חולה.⁴⁷ בעקבות ריבוי המחברים של ספרי הקורפוס, תיאוריה זו מופיעה בווריאציות שונות. לעיתים מספר מרות או סוג המרות הוא שונה, אך ההנחה העיקרית בנוגע לצורך באיזון ביניהן עומדת בעינה.⁴⁸

מבין ספרי הקורפוס ההיפוקרטי ישנם ארבעה ספרים העוסקים בבריאות האישה: **על טבע נשים, על מחלות נשים, עקרות ו-נערות**. לספרים אלו מצטרפים חמישה ספרים העוסקים באמבריולוגיה, כלומר חקר העובר, **על רבייה, על טבע הילד, הפרייה נוספת, שמונה חודשים ו- הוצאת העובר**. לפי לזלי דין-ג'ונס, הספרים **על טבע נשים, על מחלות נשים ועקרות**, הם מהמוקדמים ביותר מבין כל ספרי הקורפוס ההיפוקרטי שהועלו על הכתב ומתוארכים לסוף המאה החמישית ותחילת המאה הרביעית.⁴⁹ ספרים אלו ידועים כספרי

Christine F. Salazar, 'Hippocrates of Cos, the physician', *Brill's New Pauly*, p.354. ⁴⁵

Nutton, *Ancient Medicine*, p.61. ⁴⁶

Hp. *Nat.Hom*.4. ⁴⁷

Nutton, *Ancient Medicine*, pp.78-79. ⁴⁸

Jacques Jouanna, *Hippocrates*, trans.M.B. DeBevoise, (Baltimore, 1999), pp.373-414. ⁴⁹

הגניקולוגיה של הקורפוס ההיפוקרטי. המונח המודרני – גניקולוגיה – מקורו מהמילה היוונית γυναικεῖα שהיא בעלת מספר משמעויות בהקשר של הרפואה היוונית. בספרי הגניקולוגיה השונים המילה γυναικεῖα יכולה להתייחס למערכת איברי הרבייה, למחלות נשים, לתרופות, לבעיות הפוקדות נשים ולעיתים גם למילה שלה.⁵⁰ המונח הוטבע לתיאור רפואת נשים והמשיך להיות בשימוש גם במאות מאוחרות יותר, כאשר הדוגמה המובהקת לכך היא ספרו של סורנוס, רופא בן המאה הראשונה לספירה, הנקרא γυναικεῖα שהינו החיבור המקיף ביותר על רפואת נשים מהעת העתיקה.⁵¹

העובדה כי בקורפוס ישנה התייחסות נפרדת למחלות נשים נעוצה בתפיסה הרווחת בעת העתיקה לפיה גוף האישה פעל בצורה שונה מגופו של הגבר ומחלות הנשים נתפסו כקשורות באופן הדוק למערכת הרבייה שלהן.⁵² ואכן, רוב הבעיות שמופיעות בספרי הגניקולוגיה נובעות מבעיות ברחם ובמחזור החודשי ולא מהפרת איזון המרות בגוף.⁵³ זניחת השימוש בתיאוריה המדעית של התקופה – תיאורית הליחות – הובילה לכך שכבר בעת העתיקה זכו ספרי הגניקולוגיה בקורפוס ההיפוקרטי ליחס מזלזל. באופן מכריע ספרי הגניקולוגיה מראים שימוש נרחב בפרמקולוגיה וצמחי מרפא. למעשה, רוב השיקויים בקורפוס ההיפוקרטי שמורכבים מצמחי מרפא מופיעים בספרי הגניקולוגיה.⁵⁴ יתר על כן, לא רק השימוש בצמחי מרפא היה שכיח בטיפול נשים, אלא גם השימוש התכוף בהפרשות בעלי חיים בהקשר למחלות וטיפול בנשים, כפי שעוד אראה בפרק הבא. מרכיבים ייחודיים אלה הובילו לקישור בין הרפואה הנשית אמונות טפלות ופולקלור, שרק הוסיפו לראייה השלילית של ספרי הגניקולוגיה.

Hippocrates, Vol.XI, Introduction, trans. Paul Potter, p.xii. ⁵⁰

Nutton, *Ancient Medicine*, pp.195-196. ⁵¹

Hp. *Mul*.8: 126. 14-19. ⁵²

Demand, *Birth, Death and Motherhood in Classical Greece*, (Baltimore, 2001), p.35; Dean- ⁵³

Jones, *Women's Bodies*, p.110.

Laurence M.V. Totelin, *Hippocratic Recipes: Oral and Written Transmission of* ⁵⁴
Pharmacological Knowledge in Fifth- and Forth-Century Greece (Leiden, 2009), p.2.

2. א) פיזיולוגיה וגוף האישה בחיבורים הביולוגיים.

ספרי הקורפוס ההיפוקרטי הציגו השערות שונות לאופן פעולתו של הגוף הנשי, החל ממאפייניו, תכונותיו ומרכיביו. בעוד שלעיתים תיאוריות אלו סתרו אחת את השנייה, הדבר המשותף להן היא המסקנה כי גוף האישה נחות, שונה וכושל מגופו של הגבר. דוגמאות ליחס השלילי לגוף האישה ניתן למצוא גם בחיבורים אחרים מתקופה זו. כך, למשל, כסנופון מתאר, בחיבורו **ניהול משק הבית**, את התכונות הפיזיולוגיות שאיתם נולד כל מין:

...נראה לי שהאל ייעד את טבע האישה לטיפול ולעבודה בפנים ואת טבע האיש לטיפול ולעבודה בחוץ. שכן צייד את הגבר, בגוף ובנפש, בכושר רב יותר לסבול חום וקור, מסעות ומשלחות צבאיות, ובהתאם לכך הפקיד בידו את מלאכות החוץ. אך לאישה יצר האל גוף מוכשר פחות לדברים האלה....⁵⁵

במקרים רבים התיאוריות על גוף האישה היו מופרכות וחסרות שחר. עניין זה נבע מכך שהידע האנטומי והביולוגי לקה בחסר משום שהמידע על גוף האדם ודרך פעולתו נרכש מתצפיות ובמקרים מסויימים מניתוחים של בעלי חיים, בעיקר יונקים, אך לא של בני אדם.⁵⁶ זאת מכיוון שבאותם הימים חל איסור דתי על ניתוחי גופות של בני אדם ולכן במקרים רבים המחברים נאלצו להשליך מידע שלמדו מניתוחי בעלי חיים על התיאוריות העוסקות בגוף האדם.⁵⁷

בין המקורות החשובים העוסקים בביולוגיה ובפיזיולוגיה של האדם ובעלי החיים נמנים חיבוריו של אריסטו, המתוארכים למחצית השנייה של המאה הרביעית: **חקר בעלי החיים**, **על חלקי בעלי החיים**, **ועל רביית בעלי החיים**. אריסטו לא הקדיש חיבור שלם למבנה הגוף הנשי, משום שבתור פילוסוף של הטבע, כוונתו של אריסטו לא הייתה לכתוב ספרי הדרכה מעשיים, אלא להעלות על הכתב את העדויות שהוא אסף על התיאוריות המדעיות שלו. לכן, ניתן לראות בחיבוריו יותר כתיאוריה המבוססת על תצפיות והסקת מסקנות

⁵⁵ X. *Oec.* 7: 22-23 (תרגום: גבריאל דנציג).

⁵⁶ Dean-Jones, *Women's Bodies*, pp.7, 15-16.

⁵⁷ *Ibid*, pp.16-17; 43.

מאשר פרקטיקה רפואית.⁵⁸ גם אריסטו, כמו כסנופון, סבר כי גוף האישה נחות לזה של הגבר ודעותיו אודות הסדר החברתי וההיררכיה המגדרית הרצויים תאמו את התיאוריות הביולוגיות שלו. מבחינתו לאישה ולגבר היו היבטים ביולוגיים שהובילו לכך שגופו של הגבר היה טוב יותר מזה של האישה. כך הוסיף אריסטו וטען כי גוף האישה היה פגם הכרחי של הטבע, הוא כתב בחיבורו **על רביית בעלי החיים** :

καὶ δεῖ ὑπολαμβάνειν ὥσπερ ἀναπηρίαν εἶναι τὴν θηλυτῆτα φυσικῆν.

צריך להבין שנשיות היא מום פיזי.⁵⁹

ישנן מספר דוגמאות לחוסר הידע האנטומי שאיפיין את החיבורים הביולוגיים. דוגמה אחת ניתן לראות בסברה השכיחה בספרי הקורפוס ההיפוקרטטי הטוענת כי ישנו צינור המחובר בין איזור האף והפה לבין איברי המין, שעובר דרך הקיבה והרחם. סברה זו הייתה חשובה במיוחד בטיפול הרפואי של נשים שאובחנו כסובלות מסיבוכים במערכת הרבייה.⁶⁰ דוגמאות נוספות ניתן למצוא בכתבי אריסטו, שהיה נחוש ביותר להדגיש את נחיתות הביולוגיה הנשית. בחיבורו **על חלקי בעל החיים** טען אריסטו כי מוחו של הגבר גדול יותר מזה של האישה, דבר המוכיח את עליונותו של המין הגברי.⁶¹ דוגמה נוספת היא טענתו הידועה של אריסטו לפיה לגברים היה מספר גדול יותר של שיניים מאשר לנשים.⁶² טענות אלה של אריסטו ניתנו להפרכה די בקלות באמצעות בדיקות פשוטות, אך העובדה שאריסטו נאחז בהן מצביעה על כך שהרצון של אריסטו גבר לא רק על ההיגיון הבריא, אלא גם על יכולת התבוננות שלו.

Dean-Jones, *Women's Bodies*, p.15. ⁵⁸

Arist. *GA* 4: 6 775a. ⁵⁹

Ann Ellis Hanson, 'Continuity and Change: Three Cases Studies in Hippocratic Gynecological Therapy and Theory', in Sarah B. Pomeroy (ed.), *Women's History and Ancient History* (Chapel Hill, 1991), p.85; Lesley Dean-Jones, 'The Cultural Construct of the Female Body in Classical Greek Science', in Mark Golden and Peter Toohey (eds.) *Sex and Difference in Ancient Greece and Rome* (Edinburgh, 2003), pp.194-196. ⁶⁰

Arist. *PA*. 653a 27-29. ⁶¹

Arist. *HA*. 501a 20-24. ⁶²

ברפואה היוונית בעת העתיקה נהגו להבדיל בין מרכיבי הגוף הנשי לבין אלו של הגוף הגברי על ידי חלוקה לשתי קבוצות שהיו ניגוד אחת לשנייה. בכל קבוצה היו מספר מאפיינים, לדוגמה: אור וחושך, טוב ורע, חום וקור, גבר ואישה, ימין ושמאל. לחלוקה זו היה בסיס מדעי, אלא נבע מסיבות אנתרופולוגיות ומאמונות תפלות שהיו חלק מהחשיבה היוונית המוקדמת.⁶³ לחום ולקור הייתה חשיבות רבה במדע ובפילוסופיה בעת העתיקה. לפי אריסטו הגבר הפיק מגופו יותר חום מאשר האישה והייתה לכך חשיבות מרובה, שכן חומו של הגבר בשילוב עם תזונתו הפיקו את הזרע, אשר היה מהותי להתעברות.⁶⁴ משום שגופה של האישה היה קר יותר מזה של הגבר היא לא הייתה מסוגלת לייצר זרע. לפי תיאוריה זו, הגבר סיפק את החומר הנדרש ליצירת חיים, בעוד האישה סיפקה מחסה ותזונה.⁶⁵

חלוקת גוף הגבר וגוף האישה לפי קריטריונים אלו של קור מופיעה גם בספרי הקורפוס ההיפוקרטי. אולם, בגלל ריבוי המחברים והתיאוריות השונות אין הסכמה גורפת האם גוף האישה חם יותר או קר יותר מזה של הגבר.⁶⁶ הדיון בדבר קור וחום באנטומיה של גוף האדם גרמה למחלוקת ולהיווצרות שני מחנות בקרב מחברי ספרי הרפואה הקלאסית: אלה שטענו כי גוף האישה חם יותר בגלל שיש לאישה עודף דם בגוף, תופעה הבאה לידי ביטוי בוסת, ואלה שטענו, וביניהם גם אריסטו, שאישה מאבדת דם בזמן המחזור ולפיכך היא קרה יותר.⁶⁷

במדע היווני החלוקה לימין ולשמאל סווגה עם תכונות טובות או רעות. תכונות טובות שוייכו לצד ימין ותכונות רעות שוייכו לצד שמאל.⁶⁸ אריסטו קישר את הצד הימני לחום ואת הצד השמאלי של הגוף לקור. לפי תיאוריה זו, משום שהאישה קרה היא קשורה לצד השמאלי ולכן משוייכות לה תכונות רעות. הגבר,

G.E.R, Lloyd, 'Right and Left in Greek Philosophy', *The Journal of Hellenic Studies*, Vol.82 ⁶³

(1962), p.59.

Parker Holt, 'Women and Medicine', in Sharon L. James and Sheila Dillon (eds.), *A Companion* ⁶⁴

to Women in the Ancient World (Chichester, 2012), pp.107-108.

Arist. *GA*. 1: 2 716a, 4-8. ⁶⁵

Dean-Jones, *Women's Bodies*, p.45. ⁶⁶

Ibid, p.45. ⁶⁷

Lloyd, 'Right and Left'.p.60. ⁶⁸

לעומת זאת, הוא חס ולכן מזוהה עם הצד הימני ובעל תכונות טובות. ניתן למצוא דוגמאות רבות לקשר בין ימין ושמאל לבין ההבדלים המגדריים הן בספרי הקורפוס ההיפוקרטי והן בחיבוריו של אריסטו. לדוגמה, בספר **הפרייה נוספת** בקורפוס ההיפוקרטי, המחבר תמך בתיאוריה לפיה מין העובר נקבע לפי האשך ממנו הגיע הזרע. זרע שהגיע מהאשך הימני יצר עובר ממין זכר, לעומת זרע שהגיע מהאשך השמאלי שיצר עובר ממין נקבה. המחבר הציע לגבר השואף לצאצא זכר לקשור את האשך השמאלי שלו בזמן קיום יחסי מין.⁶⁹ גם אצל אריסטו ישנן מספר דוגמאות לשיוך צד שמאל עם האישה. בחיבורו **על רביית בעלי החיים**, למשל, אריסטו הציג טענות של מחברים שונים, שסברו כי בזמן היריון אם העובר הוא זכר, הוא ימצא בצד הימני של הרחם, בעוד שאם העובר הוא ממין נקבה הוא ימצא בצד השמאלי של הרחם, טענה שמופיעה גם בספר **פתגמים** בקורפוס ההיפוקרטי.⁷⁰ באמצעות הקניית מאפיינים אלו לגוף האישה יכלו מחברים אלה לתת נימוק מדעי, לנחיתות גופה של האישה לעומת גופו של הגבר. עניין זה עזר לבסס את המבנה החברתי ביוון, כלומר, את הסדר ההיררכי ואת מקומה של האישה במדרג החברתי.

מחברי הקורפוס ההיפוקרטי ואריסטו עסקו באופן נרחב במשמעות עודף הדם אצל נשים, מכיוון שידעו כי המחזור החודשי היה משמעותי וחיוני לפוריות האישה.⁷¹ לרוב, בספרי הקורפוס ההיפוקרטי ישנן התייחסויות רבות לבעיות רפואיות ספציפיות הנובעות מסיבוכים במחזור או הרחם אך אין תיאוריה אחת מסודרת בכל הקורפוס ההיפוקרטי בנוגע למקורו של המחזור החודשי. יש להניח כי ריבוי המחברים והתיאוריות השונות לא סייע ביצירת תיאוריה מסודרת.⁷² אריסטו, לעומת זאת, כן עסק רבות במקורו ומשמעותו של המחזור החודשי. לפי אריסטו, לאישה יש תמיד עודף תזונה בגופה, למקרה שבו תתעבר. במקרה והאישה אינה הרה, עודף תזונה זה הופך לעודף דם המתבטא בדימום החודשי. לפי התיאוריה של אריסטו על טבעה הקר של האישה שהוזכרה לעיל, הדם העודף בגופה של האישה לא יכול להפוך לזרע. מכך

Hp. *Superf.* 31.⁶⁹

Arist. *GA* 763b, 30-38; 765a, 4-5; Hp. *Aph.* 5: 48.⁷⁰

Holt, *Women and Medicine*, p.191.⁷¹

Dean-Jones, *Women's Bodies*, pp.59-60.⁷²

מצטייר כי המחזור החודשי והזרע נוצרו מאותו החומר – דם – אך יש לו תכלית שונה בגוף האישה ובגוף הגבר וחשיבותו להתעברות היא חיונית.⁷³

תיאוריות אלו על מאפייני הגוף הנשי ודרך פעולתו מבהירות לנו את העמדה המדעית בכתבי הרפואה והביולוגיה ביוון העתיקה בין המאות החמישית לשלישית לפני הספירה. לאור תיאוריות אלה עולות השאלות כיצד תפיסות אלו השתלבו בערכי החברה והאם הם נשענו על הדעות המקובלות בחיי היום-יום של הנשים בחברה היוונית? נראה כי הייתה קורלציה בין התיאוריות המדעיות השליליות על גוף האישה לבין חייה של האישה בפועל. דוגמה אחת לכך ניתן למצוא בהרגלי התזונה של הנשים, בעיקר של אלו שחיו באתונה. לטענתה של ננסי דימנד תינוקות-בנות נגמלו מחלב אם בגיל צעיר יותר מבנים.⁷⁴ גם בבגרותן, כפי שעולה מחיבוריו של כסנופון, תזונת הנשים הייתה מבוקרת יותר מזו של הגברים. בחיבורו **מדינת הספרטנים**, כסנופון כתב על פולייס מסויימות בהן הנשים קיבלו מנות מזון קטנות יותר מאשר הגברים:

יוונים אחרים מגדלים את הנערות, העתידות להיות אמהות מטופחות בדרך הנכונה, בעיניהם, בהאכילם אותן לחם צר ומיעוט שבמיעוט של מזונות אחרים. הם שוללים מהן לחלוטין שתיית יין או שמשקים אותן בין מהול היטב במים.⁷⁵

כסנופון מזכיר נושא זה גם בחיבורו **ניהול משק הבית**, כאשר רעייתו הצעירה של איסכומכוס מתוארת כמחונכת בהרגלי האכילה והשתייה.⁷⁶ ניתן לפרש את הכתוב בחיבור כי נשים חונכו בהרגלי אכילה צנועים ואורח חייהן לא כלל גרגרנות.

כפי שצינתי בפרק הקודם, הנוהג החברתי שהיה מקובל, לכל הפחות, באתונה היה להשיא נערות בהגיען להתפתחות מינית. מנהג זה יצר מצב בו נערות רבות מצאו את עצמן בהריון בגיל צעיר. סביר להניח כי הריונות בגילאים מוקדמים בשילוב עם התזונה הלקויה, יצרו קשיים רבים על הגוף הצעיר ולכן נערות נחשפו ליותר סיבוכים כמו, הפלות ולידות קשות שהסתיימו לא פעם במות העובר או האם. אנו יודעים על הסכנות

⁷³ Arist. *GA* 726a, 26-28.

⁷⁴ Demand, *Birth, Death and Motherhood*, p.7.

⁷⁵ X. *Lac.* 3. (תרגום: דבורה גילולה).

⁷⁶ X. *Oec.* 7: 6.

שנשים נחשפו אליהן במהלך הלידות בתקופה זו ממספר מקורות. אריסטו, למשל, הביע בחיבורו **חקר בעלי החיים** התנגדות לנישואים של בנות הצעירות מגיל עשרים בטענה כי גופן אינו מוכן לתהליך ההיריון והלידה.⁷⁷ קיימים גם מספר מקורות ספרותיים המלמדים אודות סבלן של נשים בלידות והסכנות הטמונות בלידה. כך, למשל, במחזהו המפורסם **מדיאה**, אוריפידס (406-480) הציג נקודת מבט נשית על לידה: "אומרים שיש לנו חיים בטוחים בבית, שעה שהם בקרב. זו שטות, הייתי ניצבת עם מגן גם בשלושה קרבות כדי להפטר מן הלידה".⁷⁸

הדגש הרב על לידה היה קיים גם בספרטה, כמו בפוליס יווניות אחרות, אך התנהלותם הייתה אחרת. בספרטה הייתה חשיבות רבה ללידת ילדים בריאים על מנת שיוכלו להפוך ללוחמים טובים בהמשך. מכאן, כי הייתה חשיבות לשמירה על בריאות הנשים ואכן, נשות ספרטה חיו אורח חיים בריא יותר מאשר נשים בפוליס אחרות.⁷⁹ נשים בספרטה חותנו בגילאי העשרים שלהן, עסקו בצורות מסוימות של פעילות גופנית והיו בעלות תזונה מאוזנת יותר.⁸⁰ בנוסף לכך, מקור נוסף מגיע מספרטה בו נאמר כי החללים היחידים שלזכרם נחרטו שמותיהם על המצבות היו גברים שנפלו בקרב או נשים שמתו במהלך הלידה.⁸¹

אם כן, התיאוריות בכתבי הביולוגיה חפפו את הדעות על נשים בחברה גם מבחינה פיזיולוגית. בכתבי המדע גופן של נשים נחשב נחות לגוף הגבר, ממגוון סיבות, שחלקן נבעו מסיבות לא מבוססות מבחינה מדעית. בגלל נחיתות פיזית זו של הנשים היה צורך בטיפול רפואי שונה מזה שניתן לגברים. טיפול זה התמקד בעיקר במערכת הרבייה הנשית, שכן בריאות האישה נמדדה לפי יכולתה להביא ילדים וזה כפי שצינתי קודם לכן, היה התפקיד המשמעותי ביותר של האישה בחברה היוונית. לפיכך, כפי שאציג בפרק הבא, היריון ולידה היו בעלי חשיבות רפואית לנשים.

Arist. *HA*. 582a 16-29. ⁷⁷

E. *Med*. 248-251. (תרגום: אהרון שבתאי). ⁷⁸

Blundell, *Women in Ancient Greece*, p.152. ⁷⁹

Ibid, p.152. ⁸⁰

Keuls, *The Reign of the Phallus*, p.138. ⁸¹

3. מין ומיניות בספרי הגניקולוגיה

יחסי מין היו אחד מהנושאים המרכזיים בספרי הגניקולוגיה של הקורפוס ההיפוקרטי. יחסי מין נחשבו מועילים לבריאות האישה, ולכן אין זה מפתיע שהטיפול בנשים התעמק בעיקר בקיום יחסי מין, וכפי שאראה בהמשך הפרק ההוראה הרווחת לנשים הייתה לקיים יחסי מין סדירים. חשוב לציין כי הקישור בין יחסי מין לבריאות היה שכיח רק בהקשר של רפואת נשים ולא אצל גברים. למעשה, על פי התפיסה הרפואית הרווחת באותה התקופה, עודף פעילות מינית מצד הגבר עלול היה לגרום למגוון בעיות רפואיות. הגברים נדרשו לגלות שליטה עצמית ואיפוק מבחינה מינית, אחרת עלולים היו להתמכר ולפתח תלות מינית מעבר לצורך הפיזי, ואלה בתורם היו יכולים לגרום לבעיות בריאותיות אצלו.⁸² יתרה מזאת, התפיסה הרווחת הייתה שאישה לא הייתה יכולה לקיים יותר מדי יחסי מין, שכן, כפי שארחיב עוד בהמשך, ההתנזרות ממין לא הייתה בריאה לנשים. יש לציין שהטיפול בנשים בספרי הגניקולוגיה התמקד בנשים אזרחיות ולא בזונות או שפחות, שכן אלו נחשבו לחלק מקבוצות שוליים בחברה היוונית. על מנת להבין את סוגיית מיניות הנשים בקורפוס ההיפוקרטי אבקש להציג תחילה את דעת הרופאים ההיפוקרטיים אודות המתרחש בגוף האישה בזמן קיום יחסי המין ובהמשך אתמקד בחשיבות המעשה לבריאות האישה ובסגולות הרפואיות שייחסו לאקט המיני.

אף על פי שיחסי מין היה מוטיב שחזר על עצמו בספרי הגניקולוגיה, פעמים מעטות בלבד התייחסו מחברי הספרים לאקט המיני עצמו. ישנם מספר מקרים המתארים את ההכנות שהגבר והאישה צריכים לבצע לפני קיום יחסי המין, על מנת לוודא שיחסי המין יהיו פוריים ומועילים להתעברות. למשל, בספר **עקרות**, ישנו קטע בו המחבר מפרט את ההכנות הפיזיות שהגבר צריך לערוך לפני קיום יחסי המין:

Ἔρη δὲ ἔαρινῆ κρατίστη κυήσιος· ὁ δ' ἀνήρ μὴ μεθυσκέσθω, μηδὲ
οἶνον λευκὸν πινέτω, ἀλλ' ὡς ἰσχυρότατον καὶ ἀκρητέστατον, καὶ

Lesley Dean-Jones, 'The Politics of Pleasure: Female Sexual Appetite in the Hippocratic ⁸² Corpus', *Helios*, Vol.19 No.1,2 (1992), pp.77-78.

σιτία σιτείσθω ἰσχυρότατα, καὶ μὴ θερμολουτεῖτω, καὶ ἰσχυέτω, καὶ
ὑγιαινέτω, καὶ σιτίων ἀπεχέσθω τῶν μὴ ζυμφερόντων τῷ πρῆγματι.

אביב היא העונה המתאימה ביותר להתעברות. ועל הגבר לא להיות שתוי, ואף לא
לשתות יין לבן, אלא לשתות יין חזק ביותר ולא מהול, לאכול אוכל חזק ולא
להשתמש באמבטיה חמה, להיות בריא וחזק ולהתרחק ממאכלים שלא מועילים

למעשה.⁸³

הוראה דומה מופיעה בפרק השמיני בספר ובו המחבר כתב שאישה צריכה להיות בצום לפני קיום יחסי המין.⁸⁴
חוץ מהתנזרות וההוראה הכללית למתן את היצר המיני, הוראה נוספת שמופיעה בספר אחר, **משמעת**,
מעודדת את הגבר לקיים יחסי מין בעונת החורף, מכיוון שכך הגבר נפטר מעודף הלחות שנמצאת בגופו, שכן
החורף היא עונה "רטובה", שבה הגוף עלול לאגור יותר נוזלים ממה שבריא לו.⁸⁵ עוד דוגמה ניתן למצוא בספר
הפרייה נוספת, שם נטען שכדי לוודא התעברות, על הגבר :

καὶ ὠθέειν ὡς μάλιστα ἕως ἄν ἐκμιαίνηται·

לדחוף בחוזקה [את איבר מינו לנרתיק] עד שיפלוט את זרעו.⁸⁶

מעניין לציין שלמרות העיסוק הרב של ספרי הגניקולוגיה בחיי המין של האישה והחשיבות שניתנת
להתעברות, מחברי הספרים לא פירטו כלל על תנוחות מיניות ונראה שלא האמינו שתנוחה מסויימת יכולה
להועיל או לגרוע מסיכויי ההתעברות.

Hp. *Steril.* 6. ⁸³

Hp. *Steril.* 8. ⁸⁴

Hp. *Vict.* 3.68. ⁸⁵

Hp. *Superf.* 31. ⁸⁶

3. א) הפיזיולוגיה של יחסי המין

הספר **על הרבייה** הוא הספר היחיד מבין ספרי הקורפוס ההיפוקרטי שדן באופן מפורט בפיזיולוגיה ובתהליכים הגופניים שמתרחשים בגופם של הגבר והאישה במהלך קיום יחסי מין. **על הרבייה** הוא ספר קצר, הכולל אחד-עשר פרקים, העוסקים בהיווצרות הזרע בגוף, בתיאוריות התעברות ובתיאוריות תורשה. הנושא העיקרי שעומד בתיאוריית התורשה של הספר **על הרבייה** הוא ההנחה שגם הגבר וגם האישה פולטים זרע במהלך קיום יחסי המין. הזרע של הגבר נוצר בזמן גירוי מיני מלחות הנמצאת בגופו שהופכת לנוזל הזרע בזמן האקט המיני. הזרע הנשי נוצר גם הוא כאשר האישה מגורה מינית, אך הוא לא בהכרח נראה לעין. בעוד שתיאוריה זו יכולה לשמש דוגמה לחוסר הידע האנטומי בספרי הקורפוס ההיפוקרטי על גוף האישה, למעשה הנחה זו לא הייתה מוגבלת רק לקורפוס ההיפוקרטי.⁸⁷ תיאוריית שני הזרעים נוצרה על מנת להסביר כיצד תינוק יכול היה לרשת תכונות פיזיולוגיות מהאם והאב יחדיו. ללא ידע טכנולוגי מתקדם, היוונים היו בורים למנגנון התורשה ובהיעדר פתרון אחר, מחבר הספר **על הרבייה** טען שגם לנשים היה זרע, שנפלט ישירות לרחמן בזמן קיום יחסי מין.

תיאוריית שני הזרעים הייתה תיאוריית התורשה הרווחת בקרב מחברי הקורפוס ההיפוקרטי והוגי הדעות המדעיים של המאה הרביעית לפני הספירה.⁸⁸ אחד מהוגי הדעות שדווקא התנגד לתיאוריית הזרע הנשי היה אריסטו. בפרק הקודם הזכרתי את התיאוריות המדעיות של אריסטו שהתבססו על ההנחה שגופן של הנשים היה נחות בהשוואה לביולוגיה הגברית. הפגם של האישה, לפי אריסטו נבע מעצם כך שהיא נולדה אישה ולא גבר.⁸⁹ אך למרות סטייה זו, אריסטו סבר כי קיומן של נשים הכרחי בשל הצורך לילודה. לפי אריסטו, בעוד שהאישה לא תרמה זרע משלה בתהליך ההתעברות, היא סיפקה מקום גידול לעובר – הרחם – וגם את התזונה שלו. בהקשר זה אריסטו מסביר את חשיבותה של הוסת החודשית של האישה לקיומו של העובר, שכן הדימום שמופיע בזמן המחזור נוצר מעודף דם ועודף תזונה בגוף האישה. במקרה של היריון, הדם והתזונה העודפים מגיעים לעובר לשם הישרדותו.⁹⁰ מהעולה מהחיבורים המדעיים, הנושא שעליו הייתה

Dean-Jones, *'The Politics of Pleasure'*, p.156. ⁸⁷

Dean-Jones, *Women's Bodies*, p.149. ⁸⁸

Arist. *GA*. 4: 3 767b, 8-11. ⁸⁹

Arist. *GA*. 1: 19 726b, 8-11. ⁹⁰

הסכמה מוחלטת בין כל התיאוריות המדעיות של התקופה הייתה שהעניין החשוב ביותר בגוף האישה שתרם להתעברות היה הווסת החודשית שלה, שכן מחזור חודשי סדיר העיד על פוריותה של האישה ולפיכך הצביע גם על בריאותה.⁹¹

המחבר של **על הרבייה**, ממשיד לפרט על נושא יחסי המין בפרקים ארבע וחמש. לטענתו, בזמן קיום יחסי המין, בעת שאיבר מינה של האישה משתפשף על ידי האיבר המין הגברי, האישה מתחילה לחוות הנאה בכל רחבי גופה.⁹² ברגע שהנאת האישה החלה, היא תחוה אותה לאורך כל האקט המיני, עד לנקודה בו הגבר יפלוט את זרעו שלו. כאשר הגבר יגיע לפורקן מיני בזמן פליטת הזרע שלו אז תפסק הנאת האישה, כפי שנכתב:

Καὶ ἤδεται, ἐπὶν ἄρξῃται μίσγασθαι, διὰ παντὸς τοῦ χρόνου, μέχρις ἂν αὐτὴν μεθιῇ ὁ ἀνήρ·

והיא [האישה] מרגישה עונג אחרי שהתחילה לקיים יחסי מין במשך כל הזמן עד

שהגבר מגיע לשפיכה בתוכה.⁹³

המחבר ממשיד ומדגיש את חשיבותו של הזרע הגברי במהלך קיום יחסי המין במשפט הבא:

οὕτω, καὶ ἡ γονὴ πεσοῦσα τοῦ ἀνδρὸς ἐς τὰς μήτρας σβέννυσι τὴν θέρμην καὶ τὴν ἡδονὴν τῆς γυναικός.

הזרע של הגבר שנופל לתוך הרחם מפסיק את החום ואת העונג אצל האישה והחום

והעונג קופצים באותו הזמן שהזרע נופל לתוך הרחם.⁹⁴

Dean-Jones, *Women's Bodies*, p.152. ⁹¹

Hp. *Genit.* 4. ⁹²

Hp. *Genit.* 4. ⁹³

Hp. *Genit.* 4. ⁹⁴

כלומר, בעקבות פליטת הזרע הגברי – האישה חווה את הפורקן המיני שלה. מדברים אלו משתמע כי בעוד שהאישה לוקחת חלק באקט המיני, למעשה אין היא שותפה פעילה בתהליך. ההנאה הפיזית של האישה מתחילה רק כאשר הגבר – השותף האקטיבי – מתחיל את האקט. פעולות הגבר גם מגמדות את החוויה המינית של האישה, זאת בגלל ההנחה שפליטת הזרע על ידי הגבר מייצגת את שיא ההנאה שהאישה חווה בזמן המשגל.

מספר מסקנות עולות מהתיאורים בספר **על הרבייה**. הראשונה היא שכל אישה חווה הנאה במהלך קיום יחסי מין עם גבר ושפליטת הזרע הגברי נחוצה על מנת שהאישה תגיע לפורקן מיני. דהיינו, ללא איבר המין הגברי והזרע הגברי – אישה לא תוכל לחוות הנאה בעת קיום יחסי מין. תיאוריה זו משקפת את עיקר תפיסת המיניות וההתנהגות המינית המצופה מנשים וגברים בקרב הוגי דעות ביוון הקלאסית. כפי שהזכרתי בפרק הראשון בעבודה, התפקידים המיניים ביוון התחלקו לשותף האקטיבי והשותף הפסיבי כלומר, ליחסי הכוח של החודר והנחדר. התיאוריה המינית המוצגת בספר **על הרבייה** מציגה את האישה בתור הדמות הפסיבית – הנחדרת – בתהליך. כשם שהאישה פסיבית באורח חייה למול חיי הגבר, כך קורה גם ביחסי האישות ביניהם.

מסקנה נוספת העולה מבחינת **על הרבייה** היא חוסר העניין בהנאה של האישה במהלך קיום יחסי המין. הנאת האישה מוזכרת במשפט קצר אחד בלבד האומר כי:

Ἔσσον δὲ πολλῶ ἡδεταὶ ἢ γυνὴ τοῦ ἀνδρὸς ἐν τῇ μίξει, πλείονα δὲ
χρόνον ἢ ὁ ἀνήρ.

האישה נהנית הרבה פחות בזמן קיום יחסי המין מהגבר... אך לזמן ממושך יותר מהגבר.⁹⁵

משפט זה מדגיש את העובדה שהנאת האישה משנית לזו שהגבר חש במהלך האקט המיני. דעה זו עומדת בניגוד לתפיסה העממית, שבאה לידי ביטוי, לדוגמה, במיתוס על החוזה טירסיאס (Teiresias). לפי המיתוס,

Hp. *Genit.* 4. ⁹⁵

טירסיאס נענש על ידי הרה בגלל שהכה זוג נחשים בזמן שאלו הזדווגו. הרה הענישה את טירסיאס על ידי כך שהפכה אותו לאישה. טירסיאס בילה שבע שנים בדמות אישה, עד שהרה החזירה אותו בחזרה לדמותו הגברית. בעקבות התנסות זו, לטירסיאס הייתה תובנה על הגוף הגברי והגוף הנשי. תובנה זו עיניינה את זאוס והרה, שהיו חלוקים בדעותיהם על ההנאה המינית שחש כל מין. תיאור למיתוס יווני קדום זה ניתן למצוא בחיבורו של המשורר הרומי אובידיוס:

זחה דעתו של אבי האלים (מספרים) מין נקטר, לא הדאיגוהו צרות והיה משחק
לו עם יונו ומתעלס בדודים, ואמר לאשתו בין היתר: 'תאותכן חזקה מתשוקת
הזכר שבעתיים!' היא מכחישה זאת. נמנו וגמרו – החכם טירסיאס צדק ישפט, כי
חזה מבשרו שני זויגיה של ונוס... זה השופט בעצמו בשפטו ריב-אלים מבדח, דעת
הגבר הצדיק.⁹⁶

ישנן סתירות נוספות בין העדות הרפואית בנוגע להנאה המינית של האישה לבין העדויות הספרותיות. כפי שהזכרתי בפרק הקודם, לא כל איברי הרבייה של האישה היו ידועים ליוונים ומקרה זה נכון גם לגביי הדגדגן, ספרי הקורפוס ההיפוקרטי אינם מזכירים את קיומו של האיבר באף מקום. אן הנסון, מביאה מספר דוגמאות מהספרות של התקופה הארכאית והקלאסית, לאיזכורים של הדגדגן. במחזה ליסיסטרטה, אריסטופנס השתמש במילה *μῦρτον*, שפירושו הוא צמח ההדס, כדי לתאר את האיבר המין הנשי, ומחקרים מסויימים טענו שהכוונה במילה *μῦρτον* הייתה אנלוגיה למילה דגדגן.⁹⁷ כלומר, הנסון טוענת שניתן להסיק שאיזכור האיבר הושמט במכוון על ידי מחברי ספרי הגניקולוגיה, לא מתוך בורות אנטומית, אלא מתוך תחושת כבוד והגינות.⁹⁸ לעומת טענה זאת, טענה לסלי דין ג'ונס שההתעלמות מהדגדגן בקורפוס ההיפוקרטי

⁹⁶ Ov. *Met.* 3: 318-333. (תרגום: שלמה דיקמן).

⁹⁷ Ann Ellis Hanson, 'Diseases of Women in the Epidemics', in Gerhard Baader and Rolf Vinau (eds.), *Die Hippokratischen Epidemien: Theorie, Praxis, Tradition* (Franz Steiner Verlag Stuttgart, 1989), p.42 n.19.

⁹⁸ Hanson, 'Diseases of Women in the Epidemics', p.42.

נבעה מכך שלא הייתה כל סיבה רפאית להזכיר אותו, מכיוון שאין לו תפקיד פעיל בהתעברות.⁹⁹ אם נחזור לתיאוריה שמופיעה בעל הרבייה, זו הגורסת שהפורקן המיני והנאתה של האישה מקיום יחסי המין תלויים אך ורק בפורקן המיני של הגבר ובפליטת הזרע, מכאן שניתן להסיק שאוננות בקרב נשים, גם אם נעשית באמצעות חפץ דמוי פאלוס – כלומר, הנאה מינית שאינה תלויה בקיום יחסי מין – נתפסה על ידי מחברי הקורפוס ההיפוקרטי כפעולה חסרת תכלית.¹⁰⁰

למרות תפיסה זו של מחברי הקורפוס ההיפוקרטי, בבחינת חיבורים ספרותיים, כמו מיתוסים ומחזות, מאותה התקופה עולה עדות שונה בנוגע למיניות האישה והנאתה מהחוויה המינית. מתוך המקורות הספרותיים אנו לומדים על השימוש בדילדו – חפץ בצורת פאלוס עשוי מעור ששימש כעזר מין לנשים. במחזה ליסיסטרטה למשל, מתואר חפץ כזה הנקרא ὄλσιβος, חפץ עשוי עור שיובא ממילטוס (Miletus) באסיה הקטנה.¹⁰¹ במחזה הנשים מתלוננות על כך שהמצור על מילטוס בזמן מלחמת פלופונסוס גרם לעצירת היבוא מהפוליס ובעקבות זאת: "מאז שמילטוס בגדה, ואין יבוא, אפילו לא ראיתי פין עשוי מעור בגודל בינוני, כדי להתנחם".¹⁰² במחזה, הנשים עורכות שביתת מין על מנת לשכנע את הגברים לסיים את המלחמה. כאשר אחת הנשים מתלוננת על הקושי שבהתנזרות ממין, אישה שנייה מציעה לה לאונן כתחליף ליחסי מין עם גבר.¹⁰³ ישנן עדויות על השימוש בדילדו גם מתקופה מאוחרת יותר, אצל המשורר הרודס (Herodas) מהמאה השלישית לפני הספירה. באחד מהמערכונים שלו שנשתמרו, מתוארת שיחה בין שתי נשים הדנות על דילדו, ואחת מהן מתארת אותו כך: "...ראיתי ועיני יצאו מחוריהן, זקפות כאלה מוצקות אין לגברים, שמעי, אנחנו

Lesley Dean-Jonas, *Women's Bodies*, pp.78-79. ⁹⁹

Dean-Jones, *The Politics of Pleasure*, p.80. ¹⁰⁰

Ar, Vol. III, *Lys*, trans. Jeffrey Henderson, p.283 n.15. ¹⁰¹

.Ar. *Lys.* 108-110. ¹⁰² (תרגום: אהרון שבתאי).

Ar. *Lys.* 159. ¹⁰³

כאן לבד. וזה לא די, הם גם רכים כמו השינה, ושרוכיהם מצמר, לא מעורר".¹⁰⁴ בקטע זה אין שימוש במילה הרגילה ὄλισβος, אלא במילה βαμβώνα, שמגיעה מהפועל βαμβάω – לישון.¹⁰⁵

גם העדות על יחסים לסביים מפריכה את התיאוריה שנשים היו זקוקות לזרע הגברי בשביל להגיע לסיפוק מיני. בעוד שהעדות על יחסים מיניים בין נשים היא מועטה, ישנם מספר מקורות שדנים בנשות ספרטה שיכולים להעיד על כך. למרות התיארוך המאוחר שלו, פלוטארכוס תיאר יחסים מיניים בין נשות ספרטה כאשר הוא כתב כך: "סוג זה של אהבה היה מקובל אצלם עד כדי כך, שאפילו מטרונות חשובות נטו אהבה לבתולות".¹⁰⁶ מן הציטוט עולה שהיו מקרים בהם נשים בוגרות קיימו יחסים מיניים עם נערות ובחברה הספרטנית יחסים אלו לא נתפסו בעין שלילית. ההיעדרות המרובה של הגברים בספרטה מהפוליס בגלל מערכות צבאיות יכולה להיות הסיבה לכך שנשים פנו אחת לשנייה כדי למצוא סיפוק מיני ורגשי.¹⁰⁷ לרוב, יחסים מיניים בין נשים נתפסו כשליליים בחברה היוונית הקלאסית. הלך קינג טענה שהסיבה לכך היא החשיבות של התפקיד המיני של הצד החודר בתרבות היוונית. תפקיד החודר תמיד היה הגבר הבוגר האזרח – התפקיד הדומיננטי בחברה. לפיכך, היעדר החדירה המינית ביחסים מיניים בין נשים מערער את התפקידים המיניים שהיו מקובלים בתקופה.¹⁰⁸

אולם בחיבורים מאוחרים יותר בעת העתיקה ניתן למצוא קישור בין ההנאה המינית של האישה ולבין התעברות. דוגמה בולטת לכך ניתן למצוא אצל סורנוס מאפסוס, בחיבורו **גניקולוגיה**, בו הוא טען שאישה לא יכולה להתעבר אם היא לא חוותה הנאה בזמן קיום יחסי המין. סורנוס המשיך ופיתח את טענתו לכך שגם אם

¹⁰⁴ Herod. *Mimographus* 6. (תרגום: אהרון שבתאי).

¹⁰⁵ Lefkowitz and Fant, *Women's Life*, pp.170-171.

¹⁰⁶ Plu. *Lyc.* 18. (תרגום: א. א. הלוי).

¹⁰⁷ Daniel Ogden, 'Homosexuality', in Mark Golden and Peter Toohey (eds.), *A Cultural History of Sexuality in the Classical World*, Vol.I, pp.43-44.

¹⁰⁸ Helen King, 'Sowing the Field: Greek and Roman Sexology', in Roy Porter (ed.), *Sexual Knowledge, Sexual Science: The History of Attitudes to Sexuality*, (Cambridge, 1994), p.30.

אישה התעברה כתוצאה מאונס, היא כנראה חוותה הנאה פיזית במהלכו, אחרת ההתעברות לא הייתה אפשרית.¹⁰⁹

דיון מעניין על מיניות האישה ביוון העתיקה ניתן למצוא במאמרה של אן קרסון. לטענתה, החברה היוונית ניסתה למסד את מיניותה של האישה. זה נעשה בעקבות ההנחה שלנשים יש יצר מיני מפותח ללא יכולת או רצון לרסן אותו.¹¹⁰ בגלל אי היכולת לשלוט על עצמן ויצרן הנשים זקוקות למסגרת חברתית תרבותית שבה תשוקותיהן המיניות יהיו מרוסנות במסגרת הנישואין הנשלטת על ידי הגברים.¹¹¹ בכך יחסי המין של האישה היו מפוקחים ויועדו למטרה מוגדרת אחת – הולדה. לפי קרסון, היוונים השתמשו בפעלים כמו *κάλυπος, πόνος* ו-*ἔργον*, פעלים המתורגמים לעבודה, עמל ומלאכה, על מנת לתאר יחסי מין שמטרתם הייתה התעברות בלבד.¹¹² נשים יוצאות דופן היו הייטרות וזונות שיכלו לחיות מחוץ למסגרת החברתית של נישואין. מסיבה זו קיום יחסי מין איתן לא נחשב ל"עבודה" או "עמל", כי היריון לא הייתה המטרה של יחסים אלו, אלא התענוג והשעשוע, ועל פי רוב, אלו נעשו למען התענוג והשעשוע של הגבר ולא של האישה.¹¹³

מדברים אלו משתמע שההכרה בחוויה המינית של האישה הייתה מוגבלת בספרי הקורפוס ההיפוקרטי, וכללה מספר דגשים. ראשית, בכתבי הקורפוס הדגישו את התפיסה לפיה הגבר היה האחראי הבלעדי לחוויה המינית של האישה. החשיבות שניתנה לתפקידו של הגבר בחוויה המינית האישית של האישה וההתעלמות מהדגדגן מעידה על תפיסה גברית של המיניות ששללה את העצמאות המינית של האישה. באותו הקשר, חוסר התעניינות בחוויה המינית של האישה, מבחינה פיזית או רגשית, מצביעה על ההנחה העיקרית לפיה הגבר היה אחראי לסיפוק המיני של האישה בכל מובניו. לא רק זאת, חוסר ההכרה בכך שנשים יכולות לחוש הנאה מינית ללא הגבר ובעזרת אמצעים אחרים מדגיש את הבורות וחוסר ההבנה של הפיזיולוגיה ומיניות האישה, עניין הנובע מאופייה הפטריארכלי של החברה היווית באותה התקופה. התפיסה שהאישה זקוקה לזרע הגברי על מנת להגיע לסיפוק מיני באה לידי ביטוי בהגבלתה של מיניות האישה ובניסיון לשים

Soranus, *Gyn.* 1.37. ¹⁰⁹

Carson, 'Putting Her in Her Place', pp.138,155. ¹¹⁰

Ibid, p.143. ¹¹¹

Ibid, p.145. ¹¹²

Ibid, p.150. ¹¹³

את מיניות האישה במסגרת חברתית ההולמת חברה הנשלטת על ידי גברים, שבה הגברים קבעו את הנורמות המיניות.

3. (ב) יחסי מין כטיפול רפואי

המשותף לספרים **נערות**, **טבע הנשים**, **מחלות נשים** ו**עקרות**, הוא ההנחה המרכזית שיחסי מין יכולים לשמש כפתרון למגוון של בעיות רפואיות גניקולוגיות. ארבעת הספרים מתארים מגוון של מחלות ותופעות הנוגעות למערכת הרבייה הנשית ולרוב עוסקים בעיקר בבעיות הנוגעות לסדירות המחזור החודשי ולבעיות עקרות שונות. אין זה מתמיה, שכן מחלות נשים היו קשורות באופן הדוק לאיברי הרבייה שלהן.¹¹⁴ גם בספר **על הרבייה**, שעוסק בעיקר בענייני פיזיולוגיה ובתורשה, מסביר המחבר שקיום יחסי מין על בסיס קבוע מועילים ותורמים לבריאות האישה:

ἦν μὲν μίσγωνται ἀνδράσι, μᾶλλον ὑγιαίνουσιν· ἦν δὲ μὴ, ἥσσον·

כך זה קורה אצל הנשים: אם הן מקיימות יחסי מין עם גברים הן בריאות יותר

ואם לאו אז בריאות פחות.¹¹⁵

המחבר מפרט כי יש לכך שתי סיבות: הראשונה היא שיחסי מין גורמים לשמירת הלחות ברחם. לחות מונעת התכווצויות ברחם, שעלולות לגרום לסיבוכים נוספים. בנוסף לכך, באמצעות קיום יחסי מין ניתן לוודא כי קיים פתח מעבר חופשי לזרימת הדם בעת הווסת החודשית. ללא פתח זה, הדם עלול להיתקע בגוף ובכך, לגרום לסיבוכים נוספים לאישה.¹¹⁶

אזהרה מפני סיבוכים המוזכרים למעלה, ניתן לראות גם בספר **נערות**. גם כאן, מוצגת הטענה כי יחסי מין תדירים הם חיוניים לבריאות האישה. זאת מכיוון שיש סכנה לכך שהפתח של צוואר הרחם יישאר סגור והדם עלול להתאסף ולגרום לסיבוכים הבאים:

¹¹⁴ Dean-Jones, *Women's Bodies*, pp.146-147.

¹¹⁵ Hp. *Genit.* 4.

¹¹⁶ Hp. *Genit.* 4.

ὑστερον γὰρ τὸ αἷμα ξυλλεῖβεται ἐς τὰς μήτρας, ὡς ἀπορῥευσόμενον·
ὀκόταν οὖν τὸ στόμα τῆς ἐξόδου μὴ ἦ ἀνεστομωμένον, τὸ δὲ αἷμα
πλέον ἐπιρῥέη διά τε τὰ σιτία καὶ τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος,
τηνικαῦτα οὐκ ἔχον τὸ αἷμα ἔκρουν ἀναΐσσει ὑπὸ πλήθεος ἐς τὴν
καρδίην καὶ ἐς τὴν διάφραξιν·

הרי בשלב מאוחר יותר, הדם שאמור לזרום החוצה מתאסף ברחם. והרי מכיוון
שפתח היציאה לא נפתח מתאסף הדם מאוכל ומהגדילה של הגוף, ואז, ללא
אפשרות לזרום החוצה, הוא זורם בכמות רבה לעבר הלב והדיאפראגמה.¹¹⁷

מעבר צוואר הרחם יכול להיפתח רק אחרי קיום יחסי מין והמחבר ביקש להזהיר מפני בתולין ארוכים מידי
שעלולים לגרום לבעיות אלו. לכן הוא פונה בייחוד לנערות שהגיעו לבגרות מינית, כאשר הוא מסביר מי עלולה
להיפגע ממצב זה :

Αἱ δὲ παρθένοι, ὀκόσησιν ὄρη γάμου, παρανδρούμεναι, τοῦτο μᾶλλον
πάσχουσιν ἅμα τῇ καθόδῳ τῶν ἐπιμηνίων, πρότερον οὐ μάλα ταῦτα
κακοπαθέουσαι·

כאשר בתולות שעיתן להינשא ונשארות ללא בעל סובלות יותר בזמן המחזור,
ולפני כן לא סובלות מזה מאד.¹¹⁸

Hp. Virg.¹¹⁷

Hp. Virg.¹¹⁸

במקרה כמו זה, בו דם עודף נאגר ברחם ללא גישה החוצה, ההשפעות הבריאותיות עלולות להיות פיזיות ונפשיות. הנערה יכולה לחוות חום וצמרמורות וגם התקפי שיגעון:

Ὅκοταν δὲ πληρωθῶσι ταῦτα τὰ μέρεα, καὶ φρίκη ξὺν πυρετῷ ἀναΐσσει
πλανήτας. Ἐχόντων δὲ τουτέων ὧδε, ὑπὸ μὲν τῆς ὀξυφλεγμοσίης
μαίνεται, ὑπὸ δὲ τῆς σηπεδόνοϛ φονᾶ, ὑπὸ δὲ τοῦ ζοφεροῦ φοβέεται καὶ
δέδοικεν, ὑπὸ δὲ τῆς περὶ τὴν καρδίηνπιέξιοϛ ἀγγόνας κραινοῦσιν, ὑπὸ δὲ
τῆς κακίης τοῦ αἵματοϛ ἀλύων καὶ ἀδημονέων ὁ θυμὸϛ κακὸν ἐφέλκεται·
ἕτερον δὲ καὶ φοβερά ὀνομάζει· καὶ κελεύουσιν ἄλλεσθαι καὶ
καταπίπτειν ἐς τὰ φρέατα καὶ ἄγχεσθαι, ἅτε ἀμείνονά τε ἔόντα καὶ χρεΐην
ἔχοντα παντοίην· ὀκότε δὲ ἄνευ φαντασμάτων, ἡδονή τιϛ, ἀφ' ἧϛ ἐρᾶ τοῦ
θανάτου ὡσπέρ τινοϛ ἀγαθοῦ.

הרי כשחלקים אלו מתמלאים, מתחיל רעד עם חום חוזר ונשנה. במצב זה מהדלקת החריפה היא זועמת ומהריקבון היא שואפת לרצוח ומהחושך היא מפחדת וחוששת ומהלחץ סביב הלב, הנשים חושקות בחניקה. ומהמצב הרע של הדם – הנפש המזועזעת והמוטרדת נמשכת אל הרוע. [היא] מציינת [דברים] מוזרים ומפחידים [ואלו] גם דוחפים [את הנשים] לקפוץ וליפול לתוך באר או לחנוק [את עצמן] כאילו זה טוב יותר ועדיף מכל דרך אחרת. וכאשר היא אינה הוזה, היא חשה עונג שבגללו היא אוהבת את המוות כאילו היה דבר מה טוב.¹¹⁹

על מנת להימנע ממצב זה, המחבר מציע את התרופה היחידה למחלה זו:

Κελεύω δ' ἔγωγε τὰϛ παρθένουϛ, ὀκόταν τὸ τοιοῦτον πάϛχωσιν, ὡϛ
τάχιϛτα ξυνοικῆσαι ἀνδράϛιν· ἦν γὰρ κυήσωσιν, ὑγιέϛ γίνονται· εἰ δὲ

μη, ἢ αὐτίκα ἅμα τῇ ἡβῆ ἢ ὀλίγον ὕστερον ἀλώσεται, εἴτερ μὴ ἐτέρη
νοῦσῶ·

אני מפציר בבתולות שסובלות ממחלה זו להתייחד עם גברים במידת האפשר
כמה שיותר מהר. הרי אם יתעברו - יבריא. ואם לאו, אז כבר בצעירותן או מעט
לאחר מכן יוכנעו על ידי מחלה זו, ואם לא זו אז אחרת.¹²⁰

תיאור מחלה מסתורית שתוקפת נערות רווקות בלבד ניתן למצוא גם אצל פלוטארכוס (46-120
לספה"ג). בסדרת חיבורים המכונה **מוראליה**, פלוטארכוס סיפר כי במילטוס היה מקרה בו מחלה תקפה את
נערות העיר. המחלה גרמה לשיגעון, שהתבטא בתשוקה ורצון למות על ידי תלייה. גם כאשר ניסו לעצור בעדן,
הנערות לא הקשיבו לתחנונים וחלקן הצליחו לקחת את חייהן. רק כאשר הזהירו את הנערות שלאחר מותן
יישאו את גופותיהן הערומות דרך האגורה לפני קבורתן, הן חדלו מניסיונות ההתאבדות שלהן, כדי שכבודן לא
יחולל לאחר מותן.¹²¹ ניתן לראות הקבלה בין קטע זה לבין המתואר בספר **נערות**. בשני המקרים ה"מחלה"
תקפה נערות צעירות וגרמה לכך שהנערות השתוקקו למוות והרצון למות, בשני המקרים, התממש על ידי
חניקה. הלן קינג טענה שתלייה וקפיצה לתוך בארות הן צורות התאבדות ללא שפיכת דם ולכן הן מזוהות עם
ביתוק בתולין לא רצוי או חשש מאונס.¹²²

מדברים אלו עולה כי על פי התיאוריות הרפואיות בתקופה הקלאסית ביוון, היה חשש לסכנה ממשית
ממחלה שהייתה יכולה לתקוף לא רק את גוף האישה אלא גם את נפשה ולפגוע בשפיותה. מחלה זו יכולה
לתקוף נערות, אך גם נשים שאינן מקיימות יחסי מין על באופן קבוע, כמו רווקות או אלמנות. הפתרון היחיד
שמחבר הספר מציע הוא נישואים מהירים, בתקווה שלאחר מימושם שאחריהם תתרחש התעברות מהירה
שתוביל להחלמתה של הנערה או האישה.

Hp. *Virg.*¹²⁰

Plu. *Mor.* 249 b-d.¹²¹

Helen King, *Hippocrates Woman: Reading the female body*, (London, 1998), p.83.¹²²

אחת מהבעיות הנפוצות ביותר בספרי הגניקולוגיה בקורפוס ההיפוקרטי היו סיבוכים שנבעו, לתפיסת המחברים, מתזוזת הרחם. מחברי הקורפוס ההיפוקרטי עסקו רבות ברחם ותפקידו, גם בחיבורים שלא עסקו ישירות ברפואת נשים, כמו בחיבור **מקומות בגבר**, בו נכתב:

αἱ ὑστέραι πάντων τῶν νοσημάτων αἰτιαί εἰσιν· αὐται γὰρ ὅπη ἂν ἐκ
τῆς φύσεως μετακινήθῃσι, νούσοθς παρέχουσιν, ἦν τε προέλθωσιν,
ἦν τε παραχωρήσωσιν·

הרחם הינו אחראי לכל המחלות. הרי אם הוא יזוז ממקומו הוא גורם למחלות.

גם אם יתקדם קדימה, גם אם יתקדם אחורה.¹²³

ההנחה הרווחת באותה התקופה הייתה שהרחם היה האיבר שהשפיע על בריאות האישה ולכן רוב הבעיות הרפואיות שתקפו נשים היו קשורות לרחם. זו תפיסה שנבעה, בין השאר, מההנחה שלפיה אישה בריאה היא אישה פורייה. לפי התיאורים בספרים **על הרבייה ונערות**, רחם בריא צריך לחות, ולחות זו הגיעה מהזרע הגברי.

הספרים **מחלות נשים וטבע הנשים** מציגים מגוון בעיות הנוגעות ברובן לתפקוד הרחם. ספרים אלו מורכבים מפרקים, כאשר כל פרק דן בבעיה בתפקוד מערכת הרבייה של האישה. אחת מהבעיות השכיחות שעוסקים בה בספרים אלו היא סיבוכים הנובעים מתזוזת הרחם בתוך הגוף. נוכח זאת שהידע האנטומי על גוף האישה היה לוקה בחסר באותה התקופה, כפי שכבר ציינתי ברק הקודם, אין זה מפתיע שתיאוריה כזו על הרחם החופשי התפתחה. אן הנסון ציינה בעבר שהתיאוריה על הרחם הנודד עלתה משום שלגברים אין רחם ולכן הם הסיקו שלגוף האדם אין מקום שיכול להכיל אותו ולכן הוא נודד ברחבי הגוף.¹²⁴ הדברים היחידים שיכלו למנוע את תזוזת הרחם הייתה לחות שמקורה מהזרע הגברי או היריון, שכן העובר עיגן את הרחם

Hp. *Loc.Hom.* 47. ¹²³

Hanson, 'Continuity and Change', p.82. ¹²⁴

למקומו.¹²⁵ אלו היו הפתרונות היחידים לבעיית הרחם הנווד, ולכן אישה תמיד הייתה בסכנה ללקות בתסמונת זו. ניתן לראות הסבר לכך בקטע הבא שלקוח מתוך הספר **מחלות נשים** :

Ἦν δὲ πνίξ προστῆ ἐξαπίνης, γίνεται δὲ μάλιστα τῆσι μὴ ξυνιούσησιν ἀνδράσι καὶ τῆσι γεραιτέρησι μᾶλλον ἢ τῆσι νεωτέρησι· κουφότεραι γὰρ αἰ μῆτραι σφέων εἰσί· γίνεται δὲ μάλιστα διὰ τόδε· ἐπὶν κενεαγγήσῃ καὶ ταλαιπωρήσῃ πλέον τῆς μαθήσιος, ἀνανθεῖσαι αἰ μῆτραι ὑπὸ τῆς ταλαιπωρίας στρέφονται, ἅτε κενεαὶ ἐοῦσαι καὶ κοῦφαι· εὐρυχωρίη γὰρ σφίν ἐστιν ὥστε στρέφεσθαι, ἅτε τῆς κοιλίης κενεῆς ἐούσης·... θέουσι γὰρ καὶ ἔρχονται ἄνω πρὸς τὴν ἰκμάδα, ἅτε ὑπὸ τῆς ταλαιπωρίας ξηρανθεῖσαι μᾶλλον τοῦ καιροῦ· τὸ δὲ ἦπαρ ἰκμαλέον ἐστίν· ἐπὶν δὲ ἐπιβάλωσι τῷ ἦπατι, πνίγα ποιέουσιν ἐξαπίνης ἐπιλαμβάνουσαι τὸν διάπνοον τὸν περὶ τὴν κοιλίην.

ואם חניקה מופיעה לפתע, דבר זה שכיח במיוחד בקרב נשים שלא שוכבות עם בעלן, ובמידה רבה יותר בקרב נשים מבוגרות מאשר צעירות. הרי הרחם שלהן קל יותר. זה קורה במיוחד בדרך זו: כאשר הרחם מתרוקן בגלל עבודה קשה [שהאישה] לא מורגלת אליה, הרחם מתייבש ומשום שהוא ריק וקל מעבודה הקשה הוא משוטט. שכן [הרחם] יכול להסתובב, בגלל שחלל הגוף שלהן ריק...הרי [הרחם] נמשך אל הלחות בגלל שהוא התייבש מהעבודה הקשה. והכבד הוא איבר לח. וכאשר [הרחם] זו לעבר הכבד, תחושת חנק מופיעה לפתע ומשתלטת על הנשימה בכל חלל הבטן.¹²⁶

Dean-Jones, *Women's Bodies*, p.71.¹²⁵

Mul. 8: 32. 1-12.¹²⁶

בספרים **מחלות נשים וטבע הנשים** המחברים מתארים מקרים בהם הרחם יכול לנוע לעבר איברים שונים בגוף. כאשר האיברים השכיחים ביותר היו הלב, הריאות והכבד, זאת מכיוון שהם נחשבו לאיברים בעלי לחות מרובה.¹²⁷ מחברי הקורפוס ההיפוקרטי השתמשו בפעלים כמו, στρέφω ו - τρέπω כדי לתאר סיבוב או פנייה של הרחם לצד מסויים, בניגוד לאפלטון שהשתמש בפועל *πλάνω*, שתרגומו הוא "נדידה".

ניתן לראות ביסוס לתיאוריה של תזוזת הרחם גם בחיבורים ספרותיים מהתקופה הקלאסית. כך, למשל, בדיאלוג **טימיאוס**, אפלטון (348-428) מתאר את הרחם בצורה הבאה:

והוא הדין לגבי מה שקרוי בנשים האיבר היולד או רחם והוא בעל חי המשתוקק ללדת שמצוי בקרבן; ולכשישאר עקר זמן מרובה לאחר שהגיע לפרקו, הוא מתמרמר ומתרעם; הוא מתמודד בגוף כולו, חוסם את צינורות האויר, ובעכבו מתוך כך את הנשימה, הריהו גורם למצוקה שאין למעלה ממנה, ולחוליים למיניהם; עד שהארוס של זה והתשוקה של זו יאחדו את הזוג...כך, אפוא, נתהוו נשים, ומין הנקבה בכללו.¹²⁸

כלומר, לדעת אפלטון תפקידו וצורכו של הרחם הוא ללדת וכאשר פעולה זו נמנעת ממנו, נשקפת סכנה בריאותית לאישה. אפלטון מדמה את הרחם לבעל חיים ומייחס לו תכונות עצמאיות. כאשר אין הוא מקבל את רצונו הוא עלול לנדוד ברחבי הגוף, לגרום לחולי ובמקרים מסויימים מתוארת תחושת חנק אצל האישה. ניתן לראות כי יש הקבלה בין דברי אפלטון לבין המתואר בספר **נערות**. בשני המקרים מוצגת מחלה הנובעת מהתנזרות מינית שעלולה לגרום לחולי אצל האישה והמענה היחיד לבעיה הוא הזרע הגברי. אך בעוד, שבספר **נערות** מי שנתקף בשיגעון הן הנערות הבתולות, ב**טימיאוס**, השיגעון הוא של הרחם, שמשתוקק לזרע ולהריון. ההשוואה של איבר גוף לבעל חיים לא הייתה דבר יוצא דופן בכתיבה הספרותית והפילוסופית בתקופה זו.¹²⁹

Dean Jones, *Women's bodies*, p.72.¹²⁷

Pl. *Ti.* 91c. (תרגום: יוסף ג' ליבס).¹²⁸

Helen King, *Hippocrates Woman*, p.223.¹²⁹

התופעה של הרחם הנוודד והסיבוכים שנבעו ממנה נקשרו למחלת ההיסטריה. ישנם מחקרים מודרניים רבים שעוסקים במחלת ההיסטריה ומקורותיה. היסטריה נודעה כמחלה שיכולה לתקוף נשים והיו לה תסמינים פיזיים רבים כגון אילמות, שיתוק פיזי, תזוזת שרירים לא רצונית ועוד, אך בנוסף לכך היו למחלה גם תסמינים פסיכולוגיים.¹³⁰ ריבוי התסמינים של המחלה הפך אותה לשכיחה במיוחד, וגם במאות השמונה-עשרה ותשע-עשרה המשיכו לאבחן נשים כלוקות במחלת ההיסטריה.¹³¹ אחד מהמחקרים הבולטים בנושא ההיסטריה הוא ספרה של אילזה ויית', שיצא לאור באמצע שנות השישים של המאה הקודמת. בספרה, ויית' תיארה את תופעת ההיסטריה מראשיתה בעת העתיקה ועד לתקופה המודרנית. לטענתה, מחלת ההיסטריה נתפסה כמחלה הנובעת מתזוזת הרחם ברחבי הגוף וניתן למצוא תיאורים ראשוניים למחלה כבר בפירוסיים מצריים שמתוארכים ל-1900 - לפני הספירה.¹³² מדובר בשני פירוסיים, פפירוס קאהון (Kahun) ופפירוס אברס (Ebers), המתארים מספר מחלות שנגרמו מהרחם. לפי ויית' מחלת ההיסטריה הגיעה לתודעה היוונית דרך הרפואה המצרית וזכתה בשם היסטריה, על שם המילה היוונית למילה רחם - ὑστέρα. בספרה, ויית' מציגה את הפתרון היחיד שהוצע למחלה - קיום יחסי מין. לטענתה קשר זה בין בריאות האישה לצורך לקיים יחסי מין המשיך והיה נפוץ עד לראשית המאה העשרים.¹³³

לא כל החוקרים בדעה אחת עם ויית' בנוגע לסברה שהרעיון של רחם שיכול לנוע ברחבי הגוף ולגרור לתסמינים מסויימים חדר ליוון דרך הרפואה המצרית העתיקה. הרולד מרסקי ופול פוטר למשל טענו כי בחינה מדוקדקת של אותם הפירוסיים, אליהם התייחסה ויית' כמתעדים את תופעת הרחם הנוודד, מגלה כי אין למעשה אף איזכור חד משמעי לרחם שנדד ממקומו. בכל הנוגע לפפירוסיים של קאהון, הם מסבירים שלמרות שניתן למצוא בהם טענות ישנן מחלות שנגרמות מהפעילות של הרחם, לא מצויין בהם במפורש

King, *Hippocrates Woman*, p.211. ¹³⁰

Ibid, p.210. ¹³¹

Ilza Veith, *Hysteria: the history of a disease*, (Chicago, 1965), p.2. ¹³²

Ibid, p.13. ¹³³

שהסיבה לכך היא רחם שזז ממקומו ולמעשה לא ניתן שום הסבר מדוע, בעצם, הרחם אחראי למחלות אלו.¹³⁴ בכל הנוגע למקרים המתוארים בפפירוסים של אברס, מרסקי ופוטר טענו שגם בהם אין כל איזכור למקרים של תזוזה של הרחם בגוף האישה.¹³⁵ לאור דברים אלה, מרסקי ופוטר הסיקו שהפפירוסים האלו אינם יכולים לשמש כעדות למחלות או לתסמינים שנגרמו ממצב של רחם שפוגע בגוף בגלל תזוזה שלו, ומכאן שתיאורי הרחם הנוודד המופיעים בקורפוס ההיפוקרטי אינם נעוצים במקור ממצרים העתיקה.¹³⁶

הלן קינג דנה בהרחבה בסוגיית ההיסטוריה. לטענתה, המינוח של המחלה ומאפייני מחלת ההיסטוריה המודרנית של היסטוריה לא הגיעו מהקורפוס ההיפוקרטי. לפי קינג, מחקרים בולטים מהמאה התשע-עשרה ואילך, כמו התרגומים של הקורפוס ההיפוקרטי לצרפתית שנעשו על ידי אמיל ליטרה (Émile Littré) וספרה של ויית', גרמו בטעות להשרשת העובדה שמחלת ההיסטוריה הופיעה ואובחנה לראשונה בקורפוס ההיפוקרטי. לדעתה של קינג, ליטרה ו-ויית' השליכו רעיונות ותיאוריות מתקופתם לספרי הקורפוס ההיפוקרטי.¹³⁷ כך נוצר הקשר הכוזב בין הרפואה ההיפוקרטית לבין מחלת ההיסטוריה, למרות שמחלה זו לא הופיעה כלל בקורפוס ההיפוקרטי ובמילותיה של קינג:

This confidence extends beyond the origin of the word 'hysteria' to the very essence of ancient Greek gynaecology.¹³⁸

Harold Merskey and Paul Potter, 'The womb lay still in ancient Egypt', *British Journal of* ¹³⁴
Psychiatry, 154 (1989), pp.752-753.

Ibid, p.753. ¹³⁵

King, *Hippocrates* אצל ¹³⁶ Ibid, p.753, טענות נוספות נגד המקור המצרי של הרחם הנוודד ניתן למצוא

Woman, p.207, and G.E.R. Lloyd, *Science, folklore and ideology: studies in the life science in*
ancient Greece, p.84 n.100.

King, *Hippocrates Woman*, pp.206-209. ¹³⁷

Ibid, p.206. ¹³⁸

לטענת קינג, מחברי ספרי הקורפוס ההיפוקרטי האמינו שהרחם מסוגל לנוע בגוף ולעורר תסמיני מחלה מסויימים בגלל מחסור בלחות או בגלל היעדר עובר שייעגן את הרחם למקומו, אך הם לא קראו למצב זה היסטריה.¹³⁹

לזלי דין ג'ונס סיכמה את סוגיית הרחם הנווד באומרה שמחברי הקורפוס ההיפוקרטי יכלו להסיק שהרחם היה נייח בעקבות ניתוחי בעלי חיים. העובדה שהם המשיכו להחזיק בדעה לא מדעית זו מצביעה על כך שהתיאוריה של הרחם הנווד שירתה מטרה תרבותית חברתית הקשורה לאופן בו נתפסה מינות האישה. תיאוריית הרחם הנווד הייתה תיאוריה נוחה על מנת להסביר באמצעותה מחלות ובעיות שאיפיינו נשים, ושמחברי ספרי הקורפוס לא ידעו כיצד להתמודד איתן.¹⁴⁰

בדומה להצעה שהופיעה בספר **נערות**, גם בספרים **מחלות נשים** ו**טבע הנשים**, הפתרון אותו המחברים מציעים למטופלת הוא לקיים יחסי מין עם הבעל. אך בניגוד לקטע **בנערות**, בספרים אלו ניתן למצוא שיטות טיפול נוספות פרט להמלצה לקיים יחסי מין, כגון חבישה, טיפולי קטורת ריחנית ופתילות וגינליות – טיפולים עליהם ארחיב במהלך הפרק. אך למרות שיטות הטיפול האלו, עדיין הפתרון היעיל ביותר היה לעגן את תזוזת הרחם על ידי זרע או עובר, כלומר, קיום יחסי מין. במקרים בהם יש מצב של תזוזת רחם, המטופלת עלולה לחוות תסמינים הכוללים חום, הרגשת חנק וכאב במקומות שונים ברחבי הגוף וגם השפעות פסיכולוגיות. דוגמה לכך ניתן לראות בספר **טבע נשים** :

Ἦν αἰ μήτραι πρὸς τὸ ἦπαρ ἔλθωσιν, ἄφωνος ἔξαπίνης γίνεται, καὶ τοὺς ὀδόντας ξυνερείδει, καὶ ἡ χροὴ μέλαινα γίνεται· ἔξαπίνης δὲ ταῦτα πάσχει, ὑγιῆς ἐοῦσα·

אם הרחם זו לעבר הכבד, האישה לפתע נעשית אילמת וחורקת שיניים וגם

עורה מחוויר. וזה קורה לפתע כאשר היא בריאה.¹⁴¹

King, *Hippocrates Woman*, p.216. ¹³⁹

Dean-Jones, *Women's Bodies*, p.74. ¹⁴⁰

Hp. *Nat.Mul.* 3. ¹⁴¹

מחבר הספר הזהיר שרווקות ואלמנות עלולות ללקות במחלה זו והפתרון שהוא מציע, כמובן, הוא נישואים והיריון.

כפי שהזכרתי בפרק הקודם, בספרי הגניקולוגיה של הקורפוס ההיפוקרטי נשענו על שיטות ריפוי שמקורן מהפולקלור וממסורות טיפול שהיו נהוגות בתקופות קדומות יותר מהמאה החמישית לפני הספירה. אחת מהשיטות האלו, שהייתה נפוצה בספרי הגניקולוגיה היא הטיפול בעזרת עשן של קטורת. בעוד שיחסי מין קבועים מנעו תזוזה של הרחם ממקומו, במקרה והרחם כבר נע, השתמשו בקטורת על מנת לפתור סיבוכים שנגרמו מהרחם שנדד. בספרים **טבע נשים**, **מחלות נשים** ו**עקריות** ניתן למצוא תיאורים של מתכונים ממרכיבים שונים שאותם היה צריך לערבב ולשרוף. המטופלת הייתה צריכה לכרוע מעל האדים שנוצרו, או לשאוף אותם. טיפול זה נעשה בגלל תיאוריה לפיה הרחם יכול להגיב לריחות – ריח בעל ניחוח רע דחה את הרחם, בעוד שריח בעל ניחוח נעים משך אותו. התיאוריה כי ריחות מסויימים גירו את הרחם הוא רעיון דומה לתיאור של אפלטון ב**טימיאוס**. בשני המקרים ניתנו תכונות עצמאיות לאיבר. השימוש בעשן קטורת לפתרון בעיות גניקולוגיות התבסס על ההנחה שקיים בגוף האדם צינור המחבר בין איזור הפנים לבין איברי המין – הנרתיק ופי הטבעת.¹⁴² לפי התיאוריה, הרחם אהב ריחות נעימים, לכן כאשר הרחם זו צפונית ממקומו, השתמשו בעשן קטורת בעל ניחוח נעים שהונח באיזור איבר המין של המטופלת. מתוך תקווה שהרחם יעקוב אחר הניחוח הנעים ויחזור למקומו. כך היה גם במקרה ההפוך – כאשר הרחם זו דרומית ממיקומו – הונחה קטורת בעלת ריח רע תחת איבר מינה של המטופלת.

טיפול הקטורת שימשו גם לבדיקת פוריותה של האישה, כפי שניתן לראות בקטע מתוך הספר **טבע הנשים** :

Πειρητήριον· μώλυζαν σκορόδου ἀποξύσας, προσθεῖναι πρὸς τὰς
μήτρας· τῇ δ' ὑστεραίῃ τὸν δάκτυλον ἐσαφάσας σκόπει· καὶ ἢν μὲν ὄζῃ
τὸ στόμα, εὖ ἔχει· εἰ δὲ μὴ, πάλιν προστιθέσθω.

Ann Ellis Hanson, 'Talking recipes in the gynaecological text of the Hippocratic Corpus', in ¹⁴²

Maria Wyke (ed.), *Parchments of gender: deciphering the bodies of antiquity*, p.85.

בדיקת פוריות: יש להרתיח ראש של שום ולהכניס לרחם. ולמחרת, [האישה]
צריכה לבדוק את עצמה עם אצבע. אם יש ריח רע מהפה, זה סימן חיובי. ואם לאו
יש להכניס שוב....¹⁴³

לפי המחבר, אם ניתן להריח ריח של שום מפיה של המטופלת, אז צינור המעבר בין הפה לרחם פנוי,
וזה מצביע על כך שהרחם נמצא במקומו. במקרה כזה אין קושי שימנע את הגעתו של הזרע הגברי לרחם.
טיפולים בעשן של קטורת שימשו גם לניקוי הרחם ולטיפול בסיבוכים נוספים שלא היו קשורים רק לתסמינים
של תופעת הרחם הנודד. במקרים רבים הטיפולים האלו היו משולבים עם ההוראה של מחבר הספר לפיה
האישה צריכה לקיים יחסי מין עם בעלה. לפי לזלי דין ג'ונס ואן הנסון השכיחות של השימוש בטיפול בעשן של
קטורת בספרי הגניקולוגיה בשילוב עם נתינת תכונות אנושיות לאיברי הגוף – כמו הרחם – מקורם ממסורת
לא מדעית, שהוקמה עוד לפני שספרי הקורפוס ההיפוקרטי הועלו על הכתב.¹⁴⁴

דרך נוספת לטיפול בנשים הייתה באמצעות שימוש בהפרשות בעלי חיים. במקרים רבים השתמשו
בצואת בעלי חיים בטיפולי הקטורת, שימוש שהיה נפוץ ושכיח באופן כללי בפרקטיקות רפואיות במזרח
הקדום.¹⁴⁵ דוגמה לאסופת מתכונים הכוללת שימוש בצואת בעלי חיים ניתן למצוא בספר **טבע נשים**, שם
נכתבה, בין השאר, ההוראה הבאה:

Αἰγὸς σπυράθους καὶ λαγωῦ τρίχας ἐλαίῳ φάκῃς δεύσας, ὑποθυμῆν.

השתמש כחיטוי בגללי עז וגם בשערות של שפן מרוחות בשומן כלב ים.¹⁴⁶

Hp. *Nat.Mul.* 96. ¹⁴³

Dean-Jones, *'The Cultural Construct of the Female Body'*, pp.73-74, and Hanson, *'Talking* ¹⁴⁴
recipes', p.87.

Hanson, *'Talking recipes'*, pp.87-89. ¹⁴⁵

Hp. *Nat.Mul.* 34 (16). ¹⁴⁶

בנוסף לשימוש בהפרשות בעלי חיים, ניתן למצוא בספרי הגניקולוגיה גם שימוש באיברי המין של בעלי החיים. איברים אלו יובשו, נכתשו ושימשו כפתילות שיועדו להחדרה לנרתיק, לקטורת או לשתייה. דוגמה אחת לצורת שימוש כזו ניתן למצוא בספר **עקרות**:

ἐλάφου αἰδοίου ὑποθυμῆσαι, καὶ ὅταν ἴδῃς ἔχειν αὖτον, τούτου ἐπ'
οἶνον λευκὸν κεκρημένον ἐπιζύων, ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας διδόναι πίνειν.

תחטא באיברי מין של אייל וכאשר תראה שהשאריות מהעשן התייבשו, תגרד אותם לתוך יין לבן מהול ותן לשתות לשלושה ימים.¹⁴⁷

סדרת טיפולים זו שימשה הכנה לקיום יחסי מין שבעקבותיהם תוכל להתרחש התעברות. לפי לורנס טוטלין, ההפניה לאיבר המין של האייל אינה מקרית, שכן חיה זו נודעה בחוסן המיני שלה.¹⁴⁸ לכן, ניתן להניח שההמלצה לעשות שימוש באיברי מין של בעלי חיים הייתה נעוצה בתיאוריות רפואיות לא מדעיות, כמו גם בפולקלור ומסורות עתיקות. הסמליות שמשתמעת מהשימוש באיבר מין של חיה על מנת להגביר את פוריות האישה ברורה לכל, שכן לא מתקבל על הדעת שהשימוש שנעשה באיברי המין של אייל, או של כל בעל חיים אחר, אכן תרם בצורה כלשהי לחיטוי הגוף או לטיפול בבעיות פוריות. כמו כן, מחבר הספר **עקרות** לא סיפק שום הסבר ליתרון רפואי שבשימוש באיברים אלו ולפיכך אין אלא להסיק שאיזכור האיברים הללו לא בוסס על עובדה מדעית כלשהי.

למרות שמחברי ספרי הגניקולוגיה של הקורפוס ההיפוקרטי נטו להמליץ בעיקר על קיום יחסי מין כדי לטפל בחוליים שונים בקרב נשים, קיימות מספר דוגמאות בהן לא הייתה הוראה מפורשת לקיים יחסי מין, אך הטיפול שהוצע על ידי המחבר היה טיפול המדמה יחסי מין. מבין צמחי המרפא הרבים שתוארו בספרי הגניקולוגיה, ניתן להבחין בשימוש נרחב בירקות ופירות. ישנם מקרים בהם האיזכור של ירקות או פירות מסויימים לא נעשה מתוך ידיעה על סגולות הריפוי שלו, אלא בעקבות הסמליות של הירק. צמחים

Hp. *Steril.* 12.¹⁴⁷

Laurence M.V. Totelin, 'Sex and vegetables in the Hippocratic gynaecological treatises',¹⁴⁸

Studies in history and philosophy of Biological and Biomedical Science 38 (2007), p.534.

ממשפחת הדלועיים, כמו דלעת, מלפפון וירוקת חמור מצויה היו נפוצים בספרי הגניקולוגיה. כמו כן, יש מקרים בהם המטופלת נדרשה להחדיר את הפירות האלו לתוך הנרתיק ובכך, בפועל, הפרי שימש בתור תחליף לאיבר מינו של הגבר. דוגמה למקרה כזה מופיעה בספר **עקרות** שהוזכר לעיל, ובו מחבר הספר הציע את הטיפול הבא:

καὶ μετὰ τοῦτο, ἐπὴν ἀναψυχθῆ ὀλίγον χρόνον, σικυῶνης ξηρῆς πεφυκυίας τὸν πυθμένα ἀποτρήσας, καὶ τῆς κορυφῆς τὸ ἄκρον ὡς ἂν τετρημένον ἦ, ... πάχος δὲ λεπτότερον ὀλίγον ὡς ἀνδρὸς αἰδοῖόν ἐστιν· τοῦτο περιθεῖναι ἐς τεῦχος, οἴνου ἐμπλήσας τὸ τεῦχος·... ἔπειτα περιθεῖναι σικυῶνην ποιήσας χαλκοῦ λευκοῦ, καὶ ἡ γυνὴ ἀμφικαθεζέσθω περὶ τὴν βάλανον τῆς σικύης, τὸ αἰδοῖον ποιήσασα ὀκοῖον δεῖ·

ולאחר מכן, אחרי שהיא [האישה] נחה זמן קצר, חורר את הבסיס של ירוקת חמור מצויה גדולה ויבשה ותעשה את אותו הדבר גם בקצה הרחוק שלו. הוא צריך להיות קצת יותר דק מהעובי של איבר מינו של הגבר. שים את הירוקת החמור המצויה בתוך כלי ומלא את הכלי בין... אחר כך כסה את ירוקת החמור בכלי עשוי מברונזה לבנה, האישה תתישב על קצהו של הירק, בעודה היא מסדרת את איבר מינה בצורה הנכונה.¹⁴⁹

לא רק שיחסי מין היו חיוניים לבריאות האישה, ניתן למצוא התייחסויות למקרים בהם ניתנו הוראות לתכיפות בה האישה הייתה צריכה לקיים יחסי מין. בשתי הדוגמאות הבאות מחבר הספר עקרות מרתיע מהבעיות שהרחם הנודד יכול לגרום במידה והאישה תתנזר מיחסי מין לאחר לידה או לאחר הוסת שלה:

Hp. Steril. 10.¹⁴⁹

Ἦν αἰ μῆτραι προέλθωσιν ἔξω τῆς φύσιος, πῦρ ἔχει μάλιστα μὲν τὰ αἰδοῖα καὶ τὴν ἔδρην, καὶ τὸ οὖρον τρύζει κατ' ὀλίγον καὶ δάκνεται τὰ αἰδοῖα. Ταῦτα πάσχει, ἦν ἐκ τόκου ἐοῦσα τῷ ἀνδρὶ παρακοιμᾶται. Ὅταν οὕτως ἔχη, μύρτα καὶ λωτοῦ πρίσματα ἐψήσας ἐν ὕδατι, καταθείς τὸ ὕδωρ ἐς τὴν αἰθρίην, προσχέισθω ὡς ψυχρότατον ἐς τὰ αἰδοῖα, καὶ τρίβων λεῖα προσπλάσσειν· ἔπειτα ὕδωρ πίνουσα φακῶν, μέλι καὶ ὄξος ξυμμίσγουσα, ἐμείτω, ἕως ἂν αἰ μῆτραι ἀνασπασθῶσιν... ὑποθυμῆν δὲ ὑπὸ τὰ αἰδοῖα κακώδεα, ὑπὸ δὲ τὰς ῥίνας εὐώδεα· σιτίοισι δὲ χρήσθω ὡς μαλθακωτάτοισι καὶ ψυχροῖσι, καὶ τὸν οἶνον ὑδαρέα λευκὸν πινέτω, καὶ μὴ λουέσθω, καὶ τῷ ἀνδρὶ ξυγκοιμάσθω.

אם הרחם קדימה ממקומו הטבעי, אז יופיע חום באיבר המין והישבן, וגם השתן יזלוף מעט ויצרוב את איבר המין. [האישה] תסבול מזה אם לא תשכב עם בעלה לאחר הלידה. במקרה כזה, יש להרתח במים גרגרי הדס ונסורת מעץ לוטוס, להניח את המים בחוץ, באוויר קריר, [האישה] צריכה לשפוך על איבר מינה את המים הקרים, וגם לעסות [את האיבר] ולהצמיד. אחר כך, היא צריכה לשתות עדשים שהושרו במים המעורבבים עם דבש וחומץ, ולהקיא עד שהרחם יחזור למקומו... [יש] לחטא תחת [איזור] איבר המין בקטורת בעלת ריח רע, ותחת האף בניחוח טוב. עליך לוודא שהיא תצרוך אוכל רך וקר ותשתה יין לבן

מהול במים. ועליה גם לשכב עם בעלה.¹⁵⁰

Ἦν δὲ παντάπασιν ἐκ τῶν αἰδοίων ἐκπέσωσιν, ἐκκρέμανται οἶόν περ ὄσχη, καὶ ὀδύνη λαμβάνει· τοῦτο δὲ, ὅταν ἐκ τόκου ταλαιπωρήσῃ, ὥστε σεῖσαι τὰς ὑστέρας, ἢ τῷ ἀνδρὶ ξυγκοιμᾶται ἐν τῷ λοχείῳ...ἔπειτα πρὸς κλίμακα δήσας τοὺς πόδας, κρούειν κατὰ τὴν κεφαλὴν, καὶ τῇ χειρὶ ἐσωθέειν· ἔπειτα ξυνδήσας τὰ σκέλεα ἐπαλλάξ, ἐῆν ἡμέρην καὶ νύκτα ἀτρέμα·

אם [הרחם] כולו נופל מאיבר המין, הוא יתלה כמו שק אשכים והכאב ישתלט [על האישה]. זה קורה כאשר [אישה] עברה לידה קשה, עד כדי כך שניערה את הרחם, או [אם היא] לא שכבה עם בעלה לאחר הלידה... אחר כך קשור על גבי סולם את הרגליים [של האישה], כשראשה פונה כלפיי מטה, ולחץ את הרחם פנימה עם היד. אחר כך קשור את הרגליים אחת אל השנייה, השאר אותה כך

למשך יום וללילה ללא תזוזה.¹⁵¹

זאת אומרת, לפי ספרי הגניקולוגיה, אין שום תואנה לכך שאישה תתנזר מקיום יחסי מין, ללא קשר לסיבות מוצדקות כלשהן. שני קטעים אלו גם מדגימים את הטיפולים החריגים להחזרת הרחם למקומו. בעוד שניתן להבין את ההיגיון מאחוריהם – הקאה לשם הזזת הרחם או תלייה הפוכה על סולם בכדי שהרחם "ייפול" למקומו הטבעי – לא ניתן להתעלם מהמצוקה שהמטופלת ודאי חשה במקרה וטיפולים אלו יצאו לפועל. לסיכום, יחסי מין ברפואה ההיפוקרטית היו חיוניים לבריאות האישה ולדעת מחברי ספרי הקורפוס, מיניותה של האישה הייתה בלתי נפרדת מההגדרה החברתית שלה כאשת איש וכאם. חולי פיזי ונפשי עלול היה לתקוף אישה שמתנזרת ממין. את מכלול הטיפולים הזמינים שמתוארים בספרי הגניקולוגיה ניתן לשייך לתחום הפולקלור והאמונות התפלות ולא לחשיבה התיאורטית שעליו הושתתה הרפואה ההיפוקרטית כאשר עסקה בגברים. השימוש בשיטות עממיות מעיד על מעמדה הנחות של רפואת הנשים. הקישור של ההנאה

Hp. *Steril.* 36.¹⁵¹

המינית של האישה לזו של הגבר מצביא על נקודת המבט הגברית שאיפיינה את החברה בתקופה זו ואת השפעת הדעות הרווחות בחברה על הרפואה היוונית הקלאסית.

4. אמצעי מניעה כסתירה למודל הנשי בספרי הגניקולוגיה

הפרק הקודם דן בתיאוריה של הרפואה ההיפוקרטית שסברה שהתנזרות מינית מצד נשים אינה בריאה ועלולה לגרום להן לחולי נפשי ופיזי. על פי החיבורים בקורפוס ההיפוקרטי, ליחסי המין הייתה מטרה אחת עבור נשים – התעברות. ומכאן, שהיריון ולידה היו המצב האידיאלי וכן, שאימהות הייתה חלק בלתי נפרד מהזהות הנשית. התפיסה שיחסי מין היו הכרחיים לבריאות האישה הופיעה גם בחיבורים לא רפואיים, כמו, למשל, בחיבורו של אפלטון. אולם, כפי שצויין בפרק הקודם, ישנן עדויות מהספרות הלא רפואית שנכתבה באותה התקופה שמציגות מאפיינים של מיניות האישה שאינם מופיעים בספרי הקורפוס ההיפוקרטי, כמו תפקידו של הדגדגן, אוננות על ידי שימוש בדילדו וכן יחסים מיניים בין נשים. עדויות אלו מנוגדות למודל מיניות האישה כפי שהוצג בקורפוס ההיפוקרטי. מאפיינים אלו ממעיטים בחשיבות של הזרע הגברי וכן בחשיבות פעולות הגבר בזמן האקט המיני.

בפרק זה אבקש להתחקות אחר עדויות אלה, ולבחון את הגישות הסותרות את מודל מיניות האישה ההיפוקרטי. לצורך כך, אתמקד בעדויות על השימוש באמצעים שנועדו להגביל את הילודה, שכן השימוש באמצעי מניעה יכול לשמש עדות המערערת על הקשר שבין התעברות האישה לשמירה על בריאותה התקינה. יתרה מזאת, השימוש באמצעי מניעה מצביע על כוונה לחוות את האקט המיני למטרה שונה מאשר התעברות, כלומר, לשם ההנאה המינית בלבד. ייתכן והשימוש באמצעים שהגבילו את ההתעברות סימלו התנגדות למודל המיני הנשי שאליו שאפו מחברי ספרי הגניקולוגיה.

כאשר מנסים להתחקות אחר השימוש באמצעים שהגבילו ילודה או התעברות, יש לקחת בחשבון מספר סוגיות. בראש ובראשונה עומדת סוגיית המחסור בטקסטים שעוסקים בנושא זה: קיימים מעט מקורות – רפואיים או ספרותיים – המדווחים על שימוש באמצעים שיכלו להגביל את הילודה. בנוסף לכך, תפיסת המושג "אמצעי מניעה" ביוון העתיקה שונה מזו של ימינו. כיום קיימת הבחנה בין אמצעי מניעה – אמצעים שמונעים את ההתעברות – לבין הפלה – הפסקה של היריון. אולם ביוון העתיקה השתמשו בשתי השיטות

ופעמים רבות היה בלבול בין אמצעי מניעה לבין חומרים שגרמו להפלה בחודשים הראשונים של ההיריון.¹⁵² הדבר נבע מכך שבאותה התקופה לא היה ניתן לקבוע בצורה מדוייקת את מועד ההתעברות. היעדר הופעת הוסת אומנם היה הסימן הברור הראשון להיריון, אולם, כפי שציניי כבר בפרק הקודם, ספרי הגניקולוגיה עסקו רבות בבעיות הקשורות לרחם, בין השאר גם באמנורריאה (amenorrhoea), כלומר, בהיעדר או הפסקת הוסת החודשית, ללא קשר להיריון.¹⁵³ כך, גם במקרים בהם חדלה הוסת מלהופיע, הרופא לא הניח שמדובר בהכרח בהיריון, ולמעשה בחודשי ההיריון הראשונים – כאשר אין סממנים פיזיים להיריון – הרופא היה צריך לסמוך על האישה כדי לדעת האם היא הרה או לאו.¹⁵⁴

היו מספר אפשרויות להגבלת ומניעת הילודה ביוון העתיקה. תנוחות מין כמו מין אנאלי, למשל, יכלו להוות שיטה פשוטה למניעת התעברות. אמנם ספרי הקורפוס ההיפוקרטי לא התייחסו לנושא של תנוחות מיניות, כפי שכבר ציינתי בפרק הקודם, אך ניתן למצוא עדויות מעטות לעניין זה בחיבורים ספרותיים. הרודוטוס, למשל, התייחס לאקט מיני שיכול להתפרש כאיזכור אפשרי למין אנאלי. בסיפורו על פיסיסטראטוס טירן אתונאי, הוא כתב:

”כשתפס שוב את הטיראניה בדרך המתוארת, נשא פיססטראטוס לפי ההסכם עם מגאקלס את בתו לאישה. אבל מכיוון שהיו לו כבר בנים בוגרים, ומכיוון שהסתובב סיפור שעל האלקמיאונים רובצת קללה, לא רצה בילדים מאשתו הצעירה ושימש אותה לא לפי הדין.”¹⁵⁵

שיטה פשוטה נוספת למניעת התעברות היא משגל נסוג – כאשר הגבר פולט את זרעו מחוץ לנרתיק האישה. גם במקרה הזה העדויות הכתובות הן נדירות. הדוגמה הראשונה מיוחסת למשורר ארכילוכוס, שחי בתקופה הארכאית, במאה השביעית לפני הספירה. באחד משיריו ארכילוכוס מתאר כיצד הוא מפתה נערה

Ann Ellis Hanson, 'The Logic of the Gynecological Prescriptions', in J.A. López Férez (ed.),¹⁵²

Tratados Hipocráticos (Madrid, 1992), p.238.

Jones, *Women's Bodies*, p.125.¹⁵³

Hp. *Nat.Puer.* 2. (trans. Paul Potter) and Hp. *Carn.* 19. (trans. Paul Potter).¹⁵⁴

Hdt. *Historicus.* 1: 61.¹⁵⁵ (תרגום: בינימין שימרון ורחל צלניק-אברמוביץ).

ואת החשש שלה להתעבר: "...אז בואי, בחסות האל, עד שיחשיך, נשב ובשלוה נדון בכך. לדרישותיך אציית, אפילו יש בי חשק עז לחדור לקמרונך דרך השער: אך, מתוקה, אל תקמצי – אגיע רק עד לדשא בגינתך".¹⁵⁶ המקרה השני שנחשב על ידי חוקרים כאזכור למשגל נסוג מופיע בקורפוס ההיפוקרטי, בספר **על הרבייה**, האומר כי: "אחרי קיום יחסי מין, אם האישה לא רוצה להתעבר, הזרע שלה ושל הגבר ייפול החוצה [מאיבר מינה], במידה והיא רוצה זאת..."¹⁵⁷. הקטע נחשב לתיאור של משגל נסוג, אך הפעם כפעולה שמתבצעת על ידי האישה. בשני המקרים ישנה כוונה ברורה מצד המשתתפים באקט המיני למנוע התעברות על ידי מניעת הגעת הזרע לרחם. פעמים רבות עלתה השאלה בקרב חוקרים אם שיטות אלו היו נפוצות, מדוע לא ציינו אותם יותר בטקסטים מהתקופה? האם המיעוט באיזכורים נבע מכך ששיטות אלו לא היו מקובלות או בגלל סיבה אחרת? הסבר אחד שהוצע הוא שמכיוון ששיטות אלו היו שכיחות וברורות, לא היה צורך לפרט עליהם בטקסטים.¹⁵⁸ לעומת זאת, אנגוס מקלארן טען ששיטת המשגל הנסוג לא הייתה נפוצה בגלל שהשיטה יכלה לפגוע בהנאה המינית של הגבר.¹⁵⁹

שיטה נוספת לא חודרנית ופשוטה למניעת התעברות היה קיום יחסי מין במהלך הימים בחודש בהם סברו כי פוריות האישה נמוכה ולכן הסיכויים להתעברות במהלך קיום יחסי מין נמוכים – בימים הסמוכים לסיום הוסת.¹⁶⁰ אולם היום ניתן לומר ששיטה זו לא הייתה יכולה להיות יעילה מכיוון שידוע שלמעשה ההיפך הוא הנכון: האישה חווה את הביוץ בתום הוסת. כלומר, הזמן בו רופאי הקורפוס ההיפוקרטי חשבו שניתן למנוע התעברות היה בעצם התקופה הכי פורייה של האישה ובכך למעשה הם השיגו את התוצאה ההפוכה. שיטה זו ושיטת המשגל הנסוג יכלו להוות שתי דרכים פשוטות למניעת היריון במקרים בהם לגבר ולאישה לא היו אמצעים אחרים להשתמש בהם.

Archil. Fr. 196a. (תרגום: אהרון שבתאי).¹⁵⁶

Hp. *Genit* 5.¹⁵⁷

King, *Hippocrates Woman*, p.155.¹⁵⁸

Angus McLaren, *A History of Contraception: from antiquity to the present day* (Cambridge, 1990), p.26.¹⁵⁹

Hp. *Nat.Puer*. 4.¹⁶⁰

הפלות היו אמצעי נוסף שבו ניתן היה להשפיע על הילודה, שכן למרות שההתעברות כבר התרחשה, הפלה הפסיקה את ההיריון ובכך השיגה את התוצאה הרצויה. ניתן למצוא התייחסויות להפלות בחיבורים בני התקופה, במיוחד בהשוואה להתייחסויות לשימוש באמצעים שמנעו התעברות. עניין זה מצביע על כך שביצוע הפלות לא גרר אחריו סנקציות, כפי שעוד אראה בהמשך הפרק – לא הייתה חקיקה נגד ביצוע הפלות ביוון העתיקה.¹⁶¹ יחד עם זאת, סוגיית ההפלות הייתה נושא מורכב בספרי הקורפוס ההיפוקרטי. מצד אחד, מחברי הקורפוס עודדו ילודה בקרב נשים מסיבות בריאותיות. ויתרה מזאת, ייתכן שאף התנגדו לביצוע הפלה, שכן בטקסט **השבועה**, שמכתיב את מערכת הערכים שלפיה רופאים היו אמורים לפעול, כתוב כי:

ὁμοίως δὲ οὐδὲ γυναικὶ πεσσὸν φθόριον δώσω.

”ולא אתן לאישה פתילה שתגרום להפלה”.¹⁶²

אולם, ניתן למצוא בתוך הקורפוס ההיפוקרטי סתירה לאותה התפיסה התומכת בילודה. כך, למשל, בספר **טבע הילד**, תיאר מחבר הספר את המקרה הבא:

Καὶ μὴν ἕξ ἡμέρας μείνασαν ἐν τῇ γαστρὶ γονὴν καὶ ἕξω πεσοῦσαν αὐτὸς εἶδον· καὶ ὁκοίη μοι ἐφαίνετο ἐν τῇ γνώμῃ τότε, ἀπ’ ἐκείνων τὰ λοιπὰ τεκμήρια ποιεῦμαι· ὡς δὲ εἶδον τὴν γονὴν ἐκταίην ἐοῦσαν ἐγὼ διηγῆσομαι. Γυναικὸς οἰκείης μουσοεργὸς ἦν πολῦτιμος, παρ’ ἀνδρας φοιτέουσα, ἣν οὐκ ἔδει λαβεῖν ἐν γαστρὶ, ὅκως μὴ ἀτιμοτέρη ἔη· ἠκηκόει δὲ ἡ μουσοεργὸς, ὁκοῖα αἱ γυναῖκες λέγουσι πρὸς ἀλλήλας· ἐπὶν γυνὴ μέλλῃ λήψεσθαι ἐν γαστρὶ, οὐκ ἐξέρχεται ἡ γονὴ, ἀλλ’ ἔνδον μένει· ταῦτα ἀκούσασα ξυνῆκε καὶ ἐφύλασσαν αἰεὶ, καὶ κως ἦσθετο οὐκ ἐξιοῦσαν τὴν γονὴν, καὶ ἔφρασε τῇ δεσποίνῃ, καὶ ὁ λόγος ἦλθεν ἕως ἐμέ· καὶ ἐγὼ ἀκούσας ἐκελευσάμην αὐτὴν πρὸς πυγὴν

Kostantinos, Kapparis, *Abortion in the Ancient World*, (Duckworth, 2002), p.194. ¹⁶¹

Hp. *Jusj.* ¹⁶²

πηδῆσαι, καὶ ἑπτὰκις ἤδη ἐπεπῆδητο, καὶ ἡ γονὴ κατερρύθη ἐπὶ τῆν
γῆν, καὶ ψόφος ἐγένετο...

"הרי אני ראיתי זרע שהיה בתוך הבטן למשך שישה ימים כאשר הוא נפל החוצה. ומהבנה שהתגלתה לי אז, אני טוען את ההוכחות הבאות שלי. כיצד קרה שראיתי את הזרע בן השישה ימים אני אתאר כעת. קרובת משפחתי הייתה בעלת נערה מוזיקאית יקרת ערך שקיימה יחסים עם גברים ושלא יכלה להיכנס להיריון כדי שלא תאבד את ערכה. הנערה שמעה נשים מדברות אחת עם השנייה, שכאשר אישה מתכוונת להיכנס להיריון, הזרע לא נופל החוצה, אלא נשאר בתוכה. היא שמעה והבינה דברים אלו ונזהרה תמיד, ופעם היא הבחינה שהזרע לא נפל ממנה, היא סיפרה לבעלים שלה והסיפור הגיע אלי. כשאני שמעתי זאת, אמרתי לה לקפוץ עם הרגליים לעבר הישבן, ובפעם השביעית הזרע נפל על האדמה ברעש..."¹⁶³

במקרה הנדון ניתן לראות שמחבר הספר מציע כפתרון לבעיית ההיריון הלא רצוי שיטה פיזית להפלה ובכך יוצא כנגד המתואר בספר **השבועה**. הסתירה בין שני הספרים הובילה לדיון במחקר. היו חוקרים שהציעו ליישב את הסתירה בין החיבורים בכך שטענו שכוונת מחבר **השבועה** הייתה שמקרה ההפלה היחיד שאסור לבצע הוא באמצעות שימוש של פתילות וגינליות, אך שימוש באמצעיים אחרים הגורמים להפלה, כמו זה המתואר בספר **טבע הילד**, עדיין אפשריים. טענה זו מובילה להנחה נוספת, לפיה רופא היה יכול לבצע סוגי הפלות מסויימים.¹⁶⁴ ואכן, ניתן לראות דוגמה נוספת להפלה בשיטה פיזית דומה בספר **מחלות נשים**, בו המחבר מורה לרופא להחזיק את האישה את האישה תחת זרועותיה ולנער אותה.¹⁶⁵

Hp. *Nat.Puer* 2. ¹⁶³

John M. Riddle, *Contraception and Abortion from the Ancient World to the Renaissance*, ¹⁶⁴

(Cambridge, 1992), pp.7-8.

Hp. *Mul.* 8: 180. 14-18. ¹⁶⁵

למרות האיסור על השימוש בפתילות בספר **השבועה**, עדיין ניתן למצוא שיטות לגרימת הפלה שכללו שימוש במתכונים שיועדו לשתייה או להחדרה כפתילה וגינלית. חלק הארי של השיטות השונות לגרימת הפלות מופיע בספרים **טבע נשים ומחלות נשים**, ספרים בהם ניתן למצוא מתכונים בעלי מרכיבים שונים שנוטים לחזור על עצמם. בדרך כלל מתכונים אלו כללו בעיקר צמחי מרפא, כאופייני לרפואת הנשים שראינו עד כה. לצד צמחי המרפא מופיעים מרכיבים נוספים, לעיתים אקזוטיים. המתברים לא הסבירו מדוע בחרו להשתמש במרכיבים אלו באופן מיוחד או כיצד הם יכלו לגרום לתוצאה הרצויה.

למעשה, השימוש בצמחים בספרי הגניקולוגיה לא נחשב ליעיל בקרב המחקר המודרני ולרוב מתכונים אלו נחשבו לחלק מהתחום הפולקלור והמסורות העממיות שיוחסו לרפואה ההיפוקרטית בתקופה זו. אך בעשורים האחרונים החלה להתפתח הכרה בכך שישנם צמחים מסויימים שלהם יש יכולת השפעה מסויימת על פוריות הגוף. מחקרו של ג'ון רידל עסק בניתוח המרכיבים השונים של המתכונים שמופיעים בספרי הגניקולוגיה. לטענת רידל, רוב הצמחים שמרכיבים את המתכונים הם "צמחים אמגוגיים" (emmenagogue). המונח מגיע מהמילים ἀγῶγός למשוך, להוציא ומהמילה ἔμμητος – הוסת של האישה. צמחים אלו יכולים לגרום להתכווצויות ובכך מדרבנים דימום ברחם. לכן השתמשו בהם למטרות כמו: ניקוי הרחם לאחר הלידה, הוצאת השלייה מהרחם לאחר הלידה ולזירוז הופעת הוסת של האישה. רידל מנה צמחים אלו בספרו ואלו כוללים צמחים כמו, ירוקת החמור המצויה, שבו היה שימוש למטרה שונה בפרק הקודם והצמח סילפיום (Silphium).¹⁶⁶ צמח הסילפיום הוא מקרה מעניין במיוחד, שכן הצמח התפרסם בעת העתיקה כצמח שימש כאמצעי מניעה. מקורו של הסילפיום הוא המקולוניה קירנה (Cyrene) הממוקמת בצפון לוב של היום. במאה השישית לפני הספירה החלו לייצא את הצמח ליוון. הביקוש הגדול לסילפיום גרם לכך שכבר בסוף העת העתיקה הצמח נכחד לגמרי.¹⁶⁷ רידל הציג לאורך ספרו מחקרים אמפיריים שהוכיחו לטענתו, שהמרכיבים הפעילים בצמחים שונים יכולים להשפיע על פוריות הגוף במינונים שונים. בתגובה למחקרו של רידל, הלן קינג

Riddle, *Contraception and Abortion*, pp.77-81. ¹⁶⁶

Ibid, p.28. ¹⁶⁷

טענה שהעובדה שהמתכונים שמופיעים בספרי הגניקולוגיה כללו לרוב שימוש בארבעה מרכיבים שונים או יותר ועובדה זו עלולה להקשות על החוקר המודרני לדעת איזה מרכיב עבד בהצלחה ואיזה לא.¹⁶⁸

דוגמה למתכון שמטרתו היא לגרום לדימום ברחם מופיעה בספר **טבע נשים** :

Ἔτερα ποτὰ καὶ προσθετὰ, δυνάμενα χόριον ἐξάγειν καὶ ἐπιμήνια κατασπάσαι· κανθαρίδας πέντε ἀποτίλας τὰ πτερὰ καὶ τοὺς πόδας καὶ τὴν κεφαλὴν· ἔπειτα τριβόλους παραθαλασσίους σὺν τῇ ῥίζῃ τρίψας ὅσον κόγχην, καὶ τοῦ ἀνθέμου τοῦ χλωροῦ τὸ ἴσον τρίψας, σελίνου σπέρμα ἴσον, καὶ σηπίης ὡὰ πεντεκαίδεκα, ἐν οἴνῳ γλυκεῖ κεκρημένῳ δίδου πιεῖν. Καὶ ἐπὶν ὀδύνη ἔχη, ἐν ὕδατι θερμῷ καθήσθω, καὶ μελίκρητα ὕδαρέα πινέτω.

”שיקויים ופתילות שיכולים להוציא שלייה ולמשוך למטה מחזור. תלוש את הכנפיים, רגליים והראש של חמש חיפושיות, אחר כך כתוש בערך קונכייה של ערמוני מים עם השורש, גם כתוש את אותה הכמות של קמומיל ירוק, ואת אותה הכמות של זרעי סלרי, עם חמש-עשרה ביצי דיונון, ותן [למטופלת] לשתות ביין מתוק. כאשר כואב לה, עליה לשבת במים חמים ולשתות דבש במים.”¹⁶⁹

בנוסף לשימושים אלו, ניתן למצוא מספר מתכונים שמטרתם הייתה הפלה מכוונת. ישנם מקרים בהם נכתב שהמטרה המפורשת היא – הוצאת העובר המת מהרחם: ἔμβρυον ἐκβάλλειν τεθνεός,¹⁷⁰ לעיתים

King, *Hippocrates' Woman*, p.133. ¹⁶⁸

Hp. *Nat.Mul*, 32 (2). ¹⁶⁹

Hp. *Nat.Mul*. 32 (16). ¹⁷⁰

נכתב שהמטרה היא הוצאת העובר, ללא תיאור נוסף: ἔμβρυον ἐξελαύνει.¹⁷¹ בנוסף לכך, ישנו מתכון שמופיע בספר **מחלות נשים**, בו המחבר ציין שהמתכון מיועד לניקוי הרחם לאחר הלידה, לעודד את הופעת הוסת וגם להוצאת עובר נכה: ἔμβρυον ἀπόπληχτον.¹⁷² בכל הדוגמאות הללו ניתן לראות שהיו מקרים בהם מחברי ספרי הגניקולוגיה לא התנגדו להפלה של עובר מת או חי, למרות העמדה שלהם על עידוד ילודה בקרב הנשים.

דוגמאות אלו מובילות להנחה שהשימוש באמצעי מניעה והפלות היה לגיטימי והיו קיימות מספר סיבות לשימוש באמצעים שהגבילו את הפוריות ביוון העתיקה. אחת מהן נגעה לתפיסות הקשורות להגבלת הילודה בפוליס. עדויות לכך ניתן למצוא בחיבורים הפילוסופיים של אפלטון ואריסטו. אפלטון, למשל, הציג באחד מכתביו את המודל האידיאלי של החברה היוונית, המורכבות ממשפחות בעלות מספר מועט של ילדים, דבר אותו ניתן להשיג באמצעות שימוש באמצעי מניעה. כך, למשל, הוא כתב:

”וכדי שרוח זו תתמיד לעולם, עלינו לדאוג גם לכך, שלעולם לא יחול שינוי במספר בתי המוקד שנקבע בחלוקתנו זו, ולא ירבו ולא ימעטו במאומה... לכך יש שיטות מרובות. שכן ניתן לעצור שפע רב מידי של לידות, ומצד שני ישנן דרכים לקדם לקיים ולעודד לידות מרובות יותר...”¹⁷³.

גם בחיבורו של אריסטו, **פוליטיקה**, ניתן למצוא המלצה על הגבלת הילודה על ידי השימוש בהפלות:

περὶ δὲ ἀποθέσεως καὶ τροφῆς τῶν γιγνομένων ἔστω νόμος μηδὲν πεπηρωμένον τρέφειν, διὰ δὲ πλῆθος τέκνων ἢ τάξις τῶν ἐθῶν κελεύει μηθὲν ἀποτίθεσθαι τῶν γιγνομένων· ὀρισθῆναι δὲ δεῖ τῆς τεκνοποιίας

¹⁷¹ Hp. *Nat.Mul.* 32 (12); 32 (20).

¹⁷² Hp. *Mul.* 8: 178. 1-12.

¹⁷³ Pl. *Lg.* 5: 740. (תרגום: יוסף ג' ליבס).

τὸ πλῆθος, ἐὰν δέ τισι γίγνηται παρὰ ταῦτα συνδυασθέντων, πρὶν αἴσθησιν ἐγγενέσθαι καὶ ζῶην ἐμποιεῖσθαι δεῖ τὴν ἄμβλωσιν·

”בנוגע לנטישה וגידול ילדים, צריך להיות חוק לא לגדל אף ילד עם מום. בשל מספר הילדים, אם המנהג המקובל אוסר להיפטר מאלו שנולדו, צריך לקבוע את מספר הנולדים. ואם לאנשים נולד ילד כתוצאה מהתייחדות בניגוד לנקבע, צריך

לעשות הפלה לפני שהעובר יפתח חושים וחיים.”¹⁷⁴

מציטוטים אלו ניתן לראות שהגבלת הילודה היה נושא מוכר בתקופה זו ואף נתפסה כדבר חיובי שיש לשאוף אליו בחברות האידיאליות שאפלטון ואריסטו כתבו עליהן. בעוד שאריסטו ציין שהשיטה להגביל את הילודה היא בעזרת הפלות, הוא לא פירט כיצד מבצעים אותן או הציע דרכים אחרות למניעת היריון. אפלטון, לעומתו, לא פירט בכלל באילו דרכים ניתן להגביל את הילודה. למרות היעדר פרטים אלה, דבריהם מעידים על כך שיש הכרה בקיומם של אמצעים כלשהם שיכלו לשמש כאמצעי מניעה.

סיבות נוספות להגבלת הילודה נבעו, למשל, משיקולים כלכליים. מספר גדול של ילדים הוביל לחלוקת הרכוש וההון המשפחתי בין ידיים רבות ובכך להקטין ולדלל את ערכו של משק הבית, ולכן היוונים ביקשו להימנע ממצב זה. הסיודוס כתב על הנושא בחיבורו **עבודות וימים**: ”טוב להוליד בן יחיד לאביו שיכלכל את הבית, ככה העושר נצבר וצומח תחת קורת גג...”¹⁷⁵. גם הייטרוס וזונות השתמשו באמצעי מניעה, בין השאר, משיקולים כלכליים. לאור זאת שמרביתן היו שפחות וחסרות אמצעים כלכליים שיאפשרו להן לקיים את עצמן, היריון היה מונע מהן את המשך עבודתן ומוביל לחיי עוני.¹⁷⁶ לכן, סביר להניח שנשים אלו השתמשו באמצעי מניעה והפלות באופן שגרתי במהלך חייהן. כמובן, היו גם סיבות בריאותיות הכרוכות בהיריון ובלידות מרובות שהובילו לשימוש באמצעים להגבלת הילודה. חשוב לזכור כי הנישואין המוקדמים של נערות גרם לכך ששנות הפוריות של נשים בזמן הנישואים היו ארוכות במיוחד. שילוב של מצב זה עם העובדה

Arist. *Pol*, 7: 1335b. ¹⁷⁴

Hes. *Op*. 376-377. ¹⁷⁵

Kapparis, *Abortion in the Ancient World*, p.130. ¹⁷⁶

שלידות היו לעיתים קרובות כרוכות בסיכון חי האישה, כפי שהוזכר בפרק הראשון, מוביל למסקנה שנשים ניסו להימנע ממצב של לידות מרובות מחשש לסיבוכים או למוות בלידה.

נשאלת השאלה כמה נרחב היה השימוש באמצעים שהגבילו את הילודה בקרב נשים וכיצד מידע זה הגיע לרשותן. סביר להניח שנשים שעסקו בזנות השתמשו בשיטות שונות למניעת היריון, כפי שציננתי, שכן הערך שלהן נמדד לפי גופן. עדות להעברת מידע בין זונות אפשר למצוא בקטע מהספר **טבע הילד**, שצוטט קודם לכן, בו נאמר על ידי המחבר: "הנערה שמעה את הנשים מדברות אחת עם השנייה"¹⁷⁷. גם בדיאלוג **תאיטיטוס** של אפלטון ניתן לראות עדות לכך שגברים האמינו שנשים יכלו להעביר מידע אחת לשנייה במקרים מסויימים. בדיאלוג, סוקרטס טען את הדברים הבאים: "ובתרופותיהן ולחשיהן יש בידי המיילדות לעורר ולהחליש את חבלי הלידה לפי רצונן, להציל פרי בטןן של המתקשות בשעת הלידה; ובעוד העובר צעיר לימים, ונראה להן שמוטב להפילו, הרי הן גורמות להפלתו..."¹⁷⁸. מדברים אלו עולה שהיו מקרים בהם נשים העבירו והסתמכו על מידע שהיה ברשותן. נשים שהיו באינטראקציה קבועה עם נשים אחרות, כמו במקרים של זונות, שפחות ומיילדות, היו בעלות ידע על דרך פעולתן של גוף האישה ובאופן מיוחד גם על דרכים שונות להגבלת או מניעת היריון. ייתכן ובעקבות הבידוד החברתי של נשים ממעמד חברתי גבוה, היה להן קשה יותר להשיג מידע מסגנון זה, לעומת נשים שהגיעו ממעמד חברתי נמוך או ממשפחות כפריות – שהיו בעלות חופש רב יותר.

המידע שעבר בין נשים יכול להראות שהיו מקרים שנשים יכלו לתמרן למטרות שלהן. הלן קינג הביאה דוגמה לכך. לפי התיאוריה שמופיעה באחד מספרי הקורפוס ההיפוקרטי, **עובר בן שמונה חודשים**, היום הראשון והשביעי לאחר ההתעברות היו מסוכנים, מכיוון שבימים אלו הייתה סכנה להפלת העובר.¹⁷⁹ במקרה ואישה נמצאה בהיריון לא רצוי והיא ביצעה הפלה, היא יכולה הייתה לטעון שההפלה נגרמה בעקבות

Hp. Nat.Puer.2.¹⁷⁷

Pl. *Tht.* 149c-d. (תרגום: יוסף ג' ליבס).¹⁷⁸

Hp. *Oct.* 9.¹⁷⁹

העובדה שהיא הייתה ביום השביעי לאחר ההתעברות.¹⁸⁰ אפשרות נוספת היא שבמקרה בו אישה ביקשה להיפטר מהיריון לא רצוי, היא הייתה יכולה להסביר את הדימום שלה בכך שהיא חווה את הוסת החודשית שלה. דוגמאות לנשים שהונו את בעליהן ניתן למצוא גם בקומדיה **מהפכת הנשים** של אריסטופנס. בחיבור, דמותה של פרקסגורה מתארת את המעשים שבעזרתם נשים מוליכות שולל את הגברים: "הן מחביאות מאהבים כמו בעבר. הן בגניבה קונות דברים כמו בעבר. הן יין לא מהול שותות כמו בעבר. והן ששות להזדיין כמו בעבר... אישה שולטת אי אפשר לרמות, כי הנשים מיומנות בהונאה".¹⁸¹ כלומר, בעקבות דוגמאות אלו ניתן לראות שאף על פי המערכת הרפואית המזלזלת כלפיי גוף האישה ומיניותה, במקרים מסויימים האישה הייתה יכולה לעקוף את ההגבלות של תפיסות אלו.

Helen King, 'Self-help, self-knowledge: in search of the patient in Hippocratic gynaecology', in ¹⁸⁰
Richard Hawley and Barbara Levick, *Women in Antiquity: new assessments*, (London, 1995),
p.144.

¹⁸¹ Ar. *Ec.* 224-238. (תרגום: אהרון שבתאי).

סיכום

בעבודה זו ביקשתי לבחון את הגישה של ספרי הגניקולוגיה של הקורפוס ההיפוקרטי ליחסי המין של נשים. על מנת שאוכל לבדוק את תפיסות המיניות של נשים בכתבי הרפואה מהתקופה הקלאסית, היה עליי בראשונה להציג את מעמדה החברתי של האישה בחברה היוונית. הנורמות החברתיות הנוגעות לתפקידים המיניים של הגבר ושל האישה בחברה היוונית היו ברורים ומוגדרים. יחסי מין היוו ביטוי ליחסי כוח בתרבות היוונית ושיקפו את ההיררכיה החברתית שבה הגבר היה בעל הסמכות. ניתן לראות כיצד סמכות זו התבטאה באקט המיני, שכן לחדירה הייתה משמעות של בעלות והיא הפגינה את מעמדו העליון של הגבר על פני האישה. ואכן, כפי שהצגתי בפרק הראשון של העבודה, מעמדה החברתי של האישה היוונית היה נחות לזה של הגבר, שכן היא לא זכתה לאותן הזכויות המשפטיות והכלכליות שבהם החזיק הגבר. יתרה מזאת, חופש ועצמאות מינית נשללו מהאישה היוונית במיוחד מהמעמד האזרחי ולא הייתה לה אוטוריטה על גופה. זאת ניתן לראות לפי מקרי אונס ופגיעה פיזית, שבמקרים אלה הצד הנפגע היה בעצם בעל החסות של האישה ולא היא עצמה. למעשה, בעלה או אביה של האישה מהמעמד האזרחי היו האחראים על הפעילות המינית שלה. כתוצאה מכך, יחסי המין של האישה היו מוגבלים למסגרת מוגדרת שהתקיימו רק עם בעלה וזאת בניגוד לגבר שלא היה נתון למגבלות מיניות אלו. אף על פי שניתן לראות יחס שונה לנשים בין פוליס לפוליס למרות זאת, התפיסה התרבותית על נשים נשארה שלילית. הסיבה העיקרית לפיקוח של הפעילות המינית של האישה היה החשש שנשים סובלות מדחף מיני מפותח ולכן נישואים היוו פתרון לחשש זה. מכך נובע שהפעילות המינית של הנשים נועדה למטרה אחת בלבד וזו הייתה העמדת צאצאים.

בפרק השני של העבודה התרכזתי בהצגת התיאוריות הביולוגיות מהתקופה הקלאסית שתאמו את הגישה לנשים בחברה היוונית. כפי שצינתי גם מבחינה ביולוגית האישה נחשבה לנחותה לגבר. גופה של האישה עבד בצורה שונה מגופו של הגבר ולכן היה צורך בטיפול רפואי ייחודי לנשים ולשם כך הוקדשו ספרי הגניקולוגיה של הקורפוס ההיפוקרטי. במהלך הפרק השלישי סקרתי את הגישה של מחברי ספרי הגניקולוגיה ליחסי מין אצל נשים ומסקירה זו עלו מספר מסקנות. ראשית, ניתן לראות כיצד התיאוריות הרפואיות שהופיעו בספרי הגניקולוגיה בקורפוס ההיפוקרטי שיקפו את התפקיד החברתי של האישה בחברה היוונית. כלומר, חשיבותה של האישה בחברה הייתה למטרות ילודה וזו גם המגמה העיקרית של התיאוריות הרפואיות של הקורפוס ההיפוקרטי. בקורפוס ההיפוקרטי ישנו קישור הדוק בין אימהות לבין מיניות האישה, זאת

משום שלפי התיאוריות הרפואיות מטרת יחסי מין הייתה למען התעברות. כמו כן, החוויה המינית האישה הייתה תלויה בגבר מכיוון שפעולותיו בזמן האקט המיני והזרע שלו נחשבו לחיוניים על מנת שהאישה תוכל להגיע לסיפוק המיני. הטענה המרכזית שהופיעה בספרי הגניקולוגיה הייתה שיחסי מין יכלו להבטיח את הבריאות הפיזית והנפשית של האישה. עניין נוסף ששיקף את תפיסת הנחיתות של גוף האישה העולה מספרי הגניקולוגיה של ספרי הקורפוס ההיפוקרטי היה סוג הטיפול הרפואי לו זכו הנשים. בשיטות שמופיעות בספרים אלו השתמשו רק בהקשר של נשים והם מצביעים על שמחברי ספרי הגניקולוגיה לא הבינו את אופן פעולתו של הגוף הנשי וחוסר הבנה זו הובילה לטיפול בשיטות ריפוי עממיות, בניגוד לרפואת הגברים, שהתבססה בעיקר על שיטות שנחשבו למדעיות.

אם כן, האידיאל הנשי שמתואר בספרי הגניקולוגיה בקורפוס ההיפוקרטי מציג אישה שאמורה לקיים יחסי מין רק במסגרת הנישואים, עם בעלה בלבד, וייעודם של יחסי המין הם למען התעברות. אך כפי שתיארתי בפרק הרביעי, ישנן מגוון של דוגמאות שיכולות לשמש כעדויות שסותרות את האידיאל שאליו שאפו מחברי ספרי הגניקולוגיה. תנוחות מיניות שונות, אמצעי מניעה, הפלות, אוננות, כל אלו ממחישים את הטענה שהתיאוריות הרפואיות של התקופה לא בהכרח שיקפו את המציאות היומיומית. לא רק זאת, אלא גם כפי שהראיתי בפרק הרביעי, הסתירות שמופיעות בתוך ספרי הגניקולוגיה עצמם מעידות על כניסה של תכנים מהמציאות היומיומית לכתבי הרפואה. האזכורים התכופים לשימוש באמצעי מניעה והפלות, בספרי הגניקולוגיה ובחיבורים ספרותיים, יכולים לשמש כראיה נוספת להתנגדות המודל הנשי שמתואר בספרי הגניקולוגיה. ניתן לראות שהייתה מחלוקת בנושא הילודה בחברה היוונית מסיבות שונות, כמו סיבות כלכליות, בריאותיות ואידיאולוגיות. מסקנה נוספת שעולה מהעדויות לשימוש באמצעי מניעה היא שלמרות האידיאל הרפואי על נשים שנשען על נקודת המבט הגברית, ייתכן והיו מקרים בהם נשים דחו והתנגדו לאידיאל זה. כפי שהצגתי בסוף הפרק הרביעי, ישנן דוגמאות מחיבורים שונים לכך שנשים יכלו לתמרן מצבים מסויימים למטרות שלהן. בעוד שחיבורים אלו נכתבו על ידי גברים ומציגים נקודת מבט הגברית על הנשים בחברה היוונית, ניתן להניח שלטענות אלו היה בסיס מציאותי ושהיו מקרים בהם נשים תימרנו את המערכת שבה הן חיו לטובתן.

ביבליוגרפיה

מקורות ראשוניים

אוריפידס, **מדיאה**, תרגום: אהרון שבתאי, ירושלים, 1983.

אפלטון, **החוקים**, תרגום: יוסף ג' ליבס, ירושלים, 1964.

-----, **טאיטיטוס**, תרגום: יוסף ג' ליבס, ירושלים, 1955.

-----, **טימאוס**, תרגום: יוסף ג' ליבס, ירושלים, 1955.

אריסטו, **פוליטיקה**, תרגום: נורית קרשון, תל-אביב, 2009.

אריסטופנס, **ליסיסטרטה**, תרגום: אהרון שבתאי, ירושלים, 1997.

-----, **מהפכת הנשים**, תרגום: אהרון שבתאי, ירושלים, 2003.

ארכילוכוס, 'אמצעי מניעה', תרגום: אהרון שבתאי, בתוך: **היפוליטוס**, עמ' 127-128.

דמוסטנס, **אפולודורוס נגד נאיירה**, תרגום: דבורה גילולה, ירושלים, 1987.

הרודוטוס, **היסטוריה**, תרגום: בנימין שימרון ורחל צלניק-אברמוביץ, ירושלים, 2013.

הסידוס, **מעשים וימים – תיאוגוניה – מגן הירקליס**, תרגום: שלמה שפאן, ירושלים, 1956.

-----, **עבודות וימים**, תרגום: אהרון שבתאי, ירושלים, 2004.

הרודס, 'מערכון שישי: שיחה פרטית', תרגום: אהרון שבתאי, בתוך: **ליסיסטרטה**, ירושלים, 1997, עמ' 117-

121.

כסנופון, **מדינת הספרטנים**, תרגום: דבורה גילולה, ירושלים, 2010.

-----, 'ניהול משק הבית', תרגום: גבריאל דנציג, בתוך: **דיאלוגים סוקרטיים**, ירושלים, 2002, עמ' 97-

157.

פלוטרכוס, 'חיי ליקורגוס', תרגום: א.א. הלוי, בתוך: **חיי אישים: אנשי יוון**, ירושלים, 1954, עמ' 7-38.

Aristophanes, *Lysistrata*, trans. Jeffrey Henderson, Vol. III, London, 2000, pp.253-442.

Aristotle, *Generation of Animals*, trans. A.L. Peck, London, 1963.

-----, *Historia Animalium*, trans. A.L. Peck, Vol.I, London, 1965.

-----, *Parts of Animals*, trans. A.L. Peck, London, 1961.

-----, *Politics*, trans. H. Rackham, London, 1959.

Hippocrates, *Aphorismi*, trans. W.H.S. Jones, Vol. IV, London, 1923, pp.97-222.

-----, *De carnibus*, trans. Paul Potter, Vol. VIII, London, 1995, pp.125-164.

----- *De exsectione foetus*, trans. Paul Potter, Vol. IX, London, 2010, pp.365-374.

-----, *De genitura*, trans. Paul Potter, Vol. X, London, 2012, pp.1-24.

-----, *Iusiurandum*, trans. W.H.S. Jones, Vol.I, London, p.280.

-----, *Locis in homine*, trans. Paul Potter, Vol. VIII, London, 1995, pp.13-100.

----- *De muliebribus*, trans, Emil Littre, Vol. 8, Paris, 1853, pp.10-407.

-----, *De natura hominis*, trans. W.H.S. Jones, Vol. IV, London, 1931, pp.1-42.

-----, *De natura muliebri*, trans. Paul Potter, Vol. X, London, 2012, pp.187-324.

-----, *De natura pueri*, trans. Paul Potter, Vol. X, London, 2012, pp.25-94.

-----, *De octimestri patru*, trans. Paul Potter, Vol. IX, London, 2010, pp.71-102.

-----, *De sterilibus*, trans. Paul Potter, Vol. X, London, 2012, pp.325-396.

-----, *De superfetatione*, trans. Paul Potter, Vol. IX, London, 2010, pp.313-354.

-----, *De victu*, trans. W.H.S. Jones, Vol. IV, London, 1931, pp.223-366.

-----, *De virginum morbis*, trans. Paul Potter, Vol. IX, London, 2010, pp.355-364.

Inscriptiones Creticae, ed. Margherita Guarducci, 4 Vol. Rome, 1935-1950.

Lefkowitz, Mary, R. and Fant, Maureen, B. *Women's life in Greece and Rome: A Source Book in Translation*, third edition. Baltimore, 2005.

Plutarchus, *Moralia*, trans. Frank Cole Babbitt, Vol. III, London, 1960.

Soranus, *Gynecology*, trans. Owsei Temkin, Baltimore, 1956.

ספרות מחקר

מילס, שרה. מישל פוקו. תרגום: אהד זהבי. תל-אביב, 2005.

פוקו, מישל. תולדות המיניות, כרך א': הרצון לדעת. תרגום: גבריאל אש. תל-אביב, 1997.

-----, תולדות המיניות, כרך ב': השימוש בתענוגות. תרגום: הילה קרס. תל-אביב, 2008.

Blundell, Sue. *Women in Ancient Greece*. Cambridge, 1995.

- Cantarella, Eva. *Pandora's Daughters: The Role and Status of Women in Greek and Roman Antiquity*. trans. Maureen B. Fant. Baltimore and London, 1987.
- Carson, Anne. 'Putting Her In Her Place: Woman, Dirt and Desire' , in Halperin, David D., Winkler, John J. and Zeitlin, Froma, I, (eds.), *Before Sexuality: Construction of Erotic Experience in the Ancient Greek World*, Princeton, 1990, pp.135-170.
- Cohen, David. 'Society and Homosexuality in Classical Athens', *Past and Present* No. 117 (1987), pp.3-21.
- Dean-Jones, Lesley. 'The Politics of Pleasure: Female Sexual Appetite in the Hippocratic Corpus', *Helios* 19 (1992), pp.72-91.
- , *Women's Bodies in Classical Greek Science*. Oxford, 1996.
- , 'The Cultural Construct of the Female Body in Classical Greek Science', in Golden, Mark and Toohey, Peter (eds.), *Sex and Difference in Ancient Greece and Rome*. Edinburgh, 2003, pp.183-201.
- Demand, Nancy. *Birth, Death and Motherhood in Classical Greece*. Baltimore, 1994.
- Dover, Kenneth. 'Classical Greek Attitudes to Sexual Behaviour', in Peradotto, John and Sullivan, J.P., (eds.), *Women in the Ancient World: The Arethusa Papers*, Albany, 1984, pp.143-157.
- Foucault, Michel. *The History of Sexuality: the Care of the Self*. trans. Robert Hurley, New-York, 1986.
- Garland, Robert. *The Greek Way of Life: from Conception to Old Age*. Ithaca, 1990.

Halperin, David. 'The Social Body and the Sexual Body', in Golden, Mark and Toohey, Peter (eds.), *Sex and Difference in Ancient Greece and Rome*. Edinburgh, 2003, pp.131-150.

Hanson, Ann, Ellis. 'Diseases of Women in the Epidemics', in Gerhard Baader and Rolf Vinau (eds.), *Die Hippokratischen Epidemien: theorie, praxis, tradition*, Franz Steiner Verlag Stuttgart, 1989, pp.38-59.

----- 'The Medical Writers' Woman', in Halperin, David D., Winkler, John J. and Zeitlin, Froma I., (eds.), *Before Sexuality: Construction of Erotic Experience in the Ancient Greek World*, Princeton: Princeton University Press, 1990, pp.309-338.

----- 'Continuity and Change: Three Case Studies In Hippocratic Gynecological Therapy and Theory', in Pomeroy, Sarah, B. (ed.), *Women's History and Ancient History*, Chapel Hill, 1991, pp.73-110.

----- 'The Logic of the Gynecological Prescriptions', in J.A. López Férez (ed.), *Tratados Hipocráticos* (Madrid, 1992), pp.235-248.

----- 'Talking Recipes in the Gynaecological Texts of the *Hippocratic Corpus*', in Wyke, Maria (ed.), *Parchments of Gender: Deciphering the Bodies of Antiquity*, Oxford, 1998, pp.71-94.

Jouanna, Jacques. *Hippocrates*. trans. M.B. DeBevoise, Baltimore, 1999.

Just, Roger. *Women in Athenian Law and Life*. London, 1989.

Kapparis, Konstantinos. *Abortion in the Ancient World*. London, 2002.

Keuls, Eva C. *The Reign of the Phallus: Sexual Politics in Ancient Athens*. Cambridge, 1985.

King, Helen. 'Sowing The Field: Greek and Roman Sexuality', in Porter Roy and Teich Mikulas (eds.), *Sexual Knowledge, Sexual Science: The History of Attitudes to Sexuality*, Cambridge, 1994, pp.29-46.

-----, 'Self-Help, Self-Knowledge: In Search of the Patient in Hippocratic Gynaecology', in Hawley, Richard and Levick, Barbara (eds.), *Women in Antiquity*, London, 1995, pp.135-148.

-----, *Hippocrates' Woman: Reading the Female Body in Ancient Greece*. London, 1998.

Lloyd, G.E.R. *Science, Folklore and Ideology: Studies in the Life Science in Ancient Greece*. Cambridge, 1983.

-----, 'Right and Left in Greek Philosophy', *The Journal of Hellenic Studies* Vol.82 (1962), pp.56-66.

McLaren, Angus. *A History of Contraception: From Antiquity to the Present Day*. Cambridge, 1990.

Merskey, Harold and Potter, Paul. 'The Womb Lay Still in Ancient Egypt', *British Journal of Psychiatry* 154 (1989), pp.751-753.

Nutton, Vivian. *Ancient Medicine*. London, 2005.

Parker, Holt, N. 'Women and Medicine', in Sharon L. James and Sheila Dillon (eds.), *A Companion to Women in the Ancient World*, Chichester, 2012, pp.107-124.

Pomeroy, Sarah, B. *Spartan Women*. Oxford, 2002.

Ogden, Daniel. 'Homosexuality', in Mark Golden and Peter Toohey (eds.), *A Cultural History of Sexuality in the Classical World*, Vol. I , pp.34-57.

Riddle, John, M. *Contraception and Abortion from the Ancient World to the Renaissance*. Cambridge, 1992.

Robson, James. *Sex and Sexuality in Classical Athens*. Edinburgh, 2013.

Salazar, Christine. 'Hippocrates of Cos, The Physician', *Brill's New Pauly*, p.354.

Totelin, Laurence, M.V. 'Sex and Vegetables in the Hippocratic Gynaecological Treatises', *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 38 (2007) pp.531-540.

-----, *Hippocratic Recipes: Oral and Written Transmission of Pharmacological Knowledge in Fifth- and Fourth-Century Greece*. Leiden and Boston, 2009.

Veith, Ilza. *Hysteria: The History of A Disease*. Chicago, 1965.

Contents

Introduction.....	1
1. women's social status and sexuality.....	4
1. a) ancient sources and the modern research on ancient Greek sexuality.....	9
2. The gynecological treatises and the Greek theories on the female body.....	15
2. a) The female physiology in the biological texts.....	18
3. Sex and sexuality in the gynecological treatises.....	24
3. a) The physiology of sexual intercourse.....	26
3. b) sexual intercourse as a medical remedy	33
4. contraception and abortions.....	50
Conclusions.....	60
Bibliography.....	62

Abstract

The Hippocratic Corpus is the most complete source of medical texts that we have from the fifth to fourth-century Greek world. Among the sixty treatises comprising the Hippocratic Corpus, four deal with the diseases of women. According to medical theories of that period, a woman's health was evaluated by the function of her reproductive organs, and by her fertility. The reason for gender separation in medical treatises was the assumption that the female body functioned differently than the male. The healthiest state for a woman was either pregnancy or giving birth. Therefore, having sexual intercourse on a regular basis was considered wholesome and beneficial for the normal function of the female body. The subject of this thesis is the concept of sexual intercourse and the approach to women' role in the process in the gynecological treatises of the Hippocratic Corpus.

The social status of women in ancient Greek society can be examined on the basis of philosophical and literary sources from that period. These sources reflect the negative image of women and account for their lower social status. It is clear that the main role of the Greek woman was that of a mother, and child-bearing was of primary importance. The attitude to female sexuality mirrors the inequality between women and men in the Greek society. A man could enjoy sexual freedom without many limitations, while a woman was prohibited to enter sexual relationship until her marriage. Abundant modern research on sexuality in the ancient world demonstrates that the attitude to sexuality in classical Greece was very different from that of nowadays.

The second chapter of the thesis focuses on aspects of medical and biological theories of the female body developed in the gynecological treatises of the Hippocratic Corpus and in the Aristotelian works on biology. These theories contributed to the Greek women's low social status, and as a result affected their daily life.

Sexual intercourse and its effects on the woman's body are the focus of the third chapter, which examines the physiology of the sexual intercourse as depicted in the treatise *On Generation*. This treatise discusses the physical process which occurs in the body during intercourse and attaining sexual pleasure by women. The author's claim that a man had to participate in the sexual act for the woman to achieve sexual pleasure is contradicted by a number of literary texts, which refer to female masturbation, as well as sexual relationship between females, and therefore demonstrate that the man was not the sole contributor to the woman's sexual pleasure. The Hippocratic writers consider sexual intercourse as a medical solution to complications in the female reproductive system, for instance in the case of the wandering womb. The importance of sexual intercourse to women is emphasized by remedies for female ailments which make use of a symbolic substitution of the sexual act, such as treatment by phallic objects and by application of animal genital parts.

The fourth chapter explores the use of contraceptives and abortions and argues that it contradicts the theories that appear in the Hippocratic Corpus. Evidence of the use of anti-fertility agents proves that the woman of the gynecological treatises was an ideal created by educated men, and thereby allows a glimpse into actual life of real women.

Ben-Gurion University of the Negev
The Faculty of Humanities and Social Sciences
Department of General History

Sex and Sexuality of Women in the Hippocratic Corpus

Thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for
the Master of Arts Degree

Hella Shpierer

Under the supervision of: Prof. Yulia Ustinova

Signature of student: _____ Date: _____

Signature of supervisor: _____ Date: _____

Signature of chairperson of the committee

for graduate studies: _____ Date: _____

October 2015

Ben-Gurion University of the Negev
The Faculty of Humanities and Social Sciences
Department of General History

Sex and Sexuality of Women in the Hippocratic Corpus

Thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for
the Master of Arts Degree

Hella Shpierer

Under the supervision of: Prof. Yulia Ustinova

October 2015